

พระกรณียกิจปฏิบัติ

ของ

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช
กรมหลวงสงขลานครินทร์ (C.P.H., M.D.)

ที่ทรงอุปการะการแพทย์ในกรุงเทพฯ

ดร. เอ. ยี. เอลดีส์ รวบรวม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์แจก

ในงานทอดพระกฐินพระราชทาน

ณ วัดไพชยนต์พลเสพย์

จังหวัดสมุทรปราการ

พ.ศ. ๒๔๗๕

#94206

พระกรณียกิจปฏิบัติ

ของ

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช
กรมหลวงสงขลานครินทร์ (C.P.H., M.D.)

ที่ทรงอุปการะการแพทย์ในกรุงเทพฯ

ดร. เอ. ยี. เอดดิส รวบรวม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์แจก

ในงานทอดพระกรุณิพระราชทาน

ณ วัดโพชนัดพลเสพย์

จังหวัดสมุทรปราการ

พ.ศ. ๒๔๗๕

คำนำ

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตกุลยศ กรมหลวง
สงขลานครินทร์ ทรงมีพระคุณต่อการแพทย์ในกรุงสยามเป็น
อเนกประการ นับได้โดยหลายทาง และปริมาณได้อย่าง
กว้างไพศาล ที่จะให้เห็นว่ามีน้ำพระทัยทรงฝักใฝ่ในกรณี และ
ผลที่ได้ทรงทำไปสำเร็จเพียงใดนั้น จำจะต้องระลึกถึงการที่
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ พระองค์นี้ ได้ทรงบริจาครักษาทรัพย์ช่วยเหลือ
ประทานทุนเล่าเรียนเพื่อส่งบุตร ไปศึกษาวิชาการในต่าง
ประเทศ ทรงช่วยเหลืออุดหนุนเป็นเนืองนิจในการศึกษาทาง
แพทยศาสตร์ชั้นสูง ทรงพอพระทัยส่งเสริมการสืบค้นคว้าทาง
แพทย์ มีพระทัยฝักใฝ่ในการฝึกฝนอบรมหน้าที่นางพยาบาล
ทรงเชื่อมั่นในความสำคัญของการทารกสงเคราะห์ ทรงสน
พระทัยในการสาธารณสุขโดยประการต่าง ๆ และการที่ทรง
เลือกเอาวิชาแพทย์เป็นความรู้พิเศษส่วนพระองค์

นอกจากพระกรณียกิจเหล่านี้ ที่เป็นส่วนบำรุง ส่งเสริมใน
ทางอนามัยของประชาชนร่วมชาติโดยตรงแล้ว ก็จะได้กล่าวถึง
พระองค์โดยฉะเพาะ พระองค์ทรงมีพระอริยาศย์อันละมุน
ละม่อม พระอริยาบทอันงดงาม พระจริยาวัตรอันดีประเสริฐ
พระมารยาทสุภาพอันบังเกิดมาในพระกมลสันดาน พระหฤทัย

เมตตากรุณา สมลักษณะเป็นสวามินและกฤติกรอันน่ารักใคร่
นับถือ ร่วมกันทำให้พระองค์เป็นพระอัจฉริยบุรุษดั่งมดแดงและ
น่ารักใคร่ สมกับพระลักษณะแห่งความงามอันแท้จริง ถ้า
จะกล่าวพรรณนา ตั้งแต่ลำดับ แห่งความสำเร็จ ทาง วิทยาศาสตร์
และผลแห่งพระกุศลทานโดยฉะเพาะ และไม่กล่าวถึงพระ
จริยาวัตรส่วนพระองค์อันมีอยู่แล้ว ก็จะเป็นการกล่าวแต่เรื่อง
เดี๋ยวหาครบบริบูรณ์ไม่ เพราะฉะนั้นในเล่มสมุดนี้จะไม่พยายาม
กล่าวแต่ฉะเพาะพระกรณียกิจปฏิบัติของพระองค์ อันมีต่อ
การแพทย์ในกรุงสยามอย่างเดี๋ยว แต่ยิ่งกว่านั้น เนื่องจาก
การที่ข้าพเจ้าได้รับเกียรติยศอันใหญ่ โดยถูกเรียกว่าเป็นมิตร
ของ พระ องค์ ท่าน ข้าพเจ้าจะได้กล่าวชมเชย พระ องค์
เป็นส่วนตัวด้วย

การที่จะพรรณนาถึงพระเกียรติคุณของผู้ซึ่งมีจริยาวัตรอัน
งดงาม แม้แต่จะเป็นโดยสังเขปก็ดี ผู้กล่าวก็ยังรู้สึกว่
ตนรับภาระอันหนักมาก ไม่แน่ว่าคำที่กล่าวนั้นจะสมแก่
เรื่อง จึงหวังว่าความรู้น้อยนี้คงจะได้รับอภัยบ้าง เมื่อได้เขียน
ด้วยความเคารพและความรักอย่างจริงใจ.

เฮ. ยี. เฮลลิส

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช
กรมหลวงสงขลานครินทร์

วาระที่ ๑

ปี พ.ศ. ๒๔๖๓

ข้าพเจ้า เริ่มต้นรู้จักสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดล
อดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ เมื่อเดือนกรกฎาคม
พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นครั้งแรกในระยะเวลาที่ข้าพเจ้ามารับราชการ
ในรัฐบาลสยาม เป็นคราวแรก สองสามเดือนก่อนเวลาที่
จะเสด็จกลับไปศึกษาวิชาที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้เสด็จมา
ที่โรงพยาบาลศิริราชเพื่อทำการในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ ใน
เวลานั้นไม่แต่เพียงตกลงพระทัยว่าจะทรงศึกษาวิชาแพทย์แต่ได้
ทรงเริ่มศึกษาวิชาเบื้องต้นสองปีตามหลักสูตรในโรงเรียนแพทย์
ของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดไว้เสร็จแล้ว นอกจากนั้นก่อนที่เสด็จ
เข้ามาในงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรม
ราชินีนาถ พระราชชนนี พระพันปีหลวง ได้ทรงศึกษาวิชา
สุขวิทยาและสาธารณสุข สำเร็จครึ่งปีของปีที่สาม แล้วตาม
ที่ข้าพเจ้าทราบ การที่ทรงเปลี่ยนจากการศึกษา วิชาแพทย์มาเป็น
วิชาสาธารณสุข ก็โดยทรงพระวิจารณ์ตระหนักว่าประเทศ

สยามยังขาดการสาธารณสุขมาก และอีกประการหนึ่งก็โดยความแนะนำชักชวนของศาสตราจารย์ในวิชาแพนกันนี้ที่ขอบพอกับพระองค์ท่านมาก

ในขณะนั้น สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ได้ทรงศึกษาวิชาแพทย์ร่วมไปได้มากแล้ว ทรงตั้งพระทัยถือเอาวิชาแพทย์เป็นความรู้สำหรับพระองค์เป็นพิเศษ ในขณะทรงศึกษาอยู่นี้ยังได้ทรงทำพระองค์ให้เป็นประโยชน์ กว้างขวางออกไปอีก โดยใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ประทานทุนให้คนไทยจากโรงเรียนแพทย์ ๒ นายออกศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาพร้อมกับพระองค์ท่าน (คนทั้งสองนี้ได้กลับมารับราชการได้งานได้การต่อประเทศชาติ คนหนึ่งอยู่ในคณะแพทยศาสตร์อีกคนหนึ่งอยู่ในกรมสาธารณสุข)

ห้องทดลองวิทยาศาสตร์ ของเราที่โรงพยาบาลศิริราช ในเวลานั้น ออกจะเล็กและคับแคบมาก เครื่องมือก็ไม่ใคร่พอใช้ เมื่อข้าพเจ้าแรกทราบข่าวว่าจะเสด็จมาทรงทำงานกับพวกเรา ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกประหม่าเกรงพระบารมี ด้วยสถานที่ไม่เหมาะสมจะรับ เจ้านายชั้นสูง และเกือบจะต้อง บอกบัดตัดทานการนี้ แต่พอเสด็จมาแล้วได้สนทนากันสักสัปดาห์ที่ พระองค์ท่าน ทรงทำให้ข้าพเจ้า ปราศจาก ความกังวลที่มีอยู่ กลับให้ข้าพเจ้า เป็นผู้ที่นับถือรักใคร่ชมเชยพระองค์ท่านเหมือนกับคน

อื่น ๆ ที่เป็นพลเมืองร่วมชาติกับพระองค์ท่านเอง ความเสียใจ
ตอนต้นกลายเป็นความดีใจที่จะได้ทำการร่วมกับนัก เรียนแพทย์
ผู้สุภาพและสามารถอย่างยิ่งผู้หนึ่ง

ในระหว่างนี้ ความสนพระทัยในวิทยาการนั้นมากถึงกับทำให้
ฐานสมาคมแห่งตระกูลสมบัติระงับไป และพระองค์ท่านทรง
ปฏิบัติเสมือนผู้ทำการใน ห้องทดลองวิทยาศาสตร์ เพื่อแสวงหา
ความรู้อย่างเดียวกับคนอื่น ๆ ในพวกเรา รับสั่งว่าได้เคย
ทรงศึกษาทำการเก็บรักษาตัวเชื้อโรคบิดอามีบา และตัวเชื้อโรค
ไข้มาลาเรียที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ดมาแล้ว บัดนี้ต้องพระประ
สงค์จะ ดูตัวจริงที่มีชีวิตที่นี้ ครั้งแรก ผู้ที่ช่วยทำงานอยู่ใน
ห้องทดลอง วิชา ศาสตร์แทบ จะทำอะไรไม่ได้ เมื่อ เวลา
พระองค์ประทับอยู่ด้วย และตอบพระกระทั้ถามก็ไม่ใคร่จะ
ได้เนื้อถ้อยกระทางความ ได้มีรับสั่งถามว่าเหตุใดจึงเป็นเช่น
นั้นทรงพิสวงอย่างยิ่งเมื่อข้าพเจ้ากลาบทูลว่า เขาพากันเกรงกลัว
พระบารมีเมื่อมีเจ้านายชั้นสูงอย่างพระองค์มาประทับอยู่ด้วยแต่รับ
สั่งว่า “เวลาฉันมาทำงานอยู่ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ควรจะถือ
เหมือนกับฉันเป็นนักเรียนผู้หนึ่งและไม่ใช่เจ้านาย เขาควรจะ
ทำงานของเขาไป และช่วยฉันโดยตอบคำถามของฉัน” ภายหลัง
พวกนั้นก็ทำตามแต่ก็ยังไม่เท่า ถึงขีดตามพระประสงค์ให้เป็นไป

ความลำบากเกิดเกี่ยวกับฐานอัน สูงศักดิ์ ของพระองค์กับ การวิทยาศาสตร์ที่ทรงฝึกฝนพระทัยอย่างยิ่งนั้นมีปรากฏในที่อื่นๆ อีกด้วย ในเวลาที่ทรงศึกษาวิชาอนามัยและสาธารณสุขในปี ที่สามที่มหา วิทยาลัยฮาวาร์ดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งตามหลักสูตรของ วิชา แพณ ก น ที่ จะ ต้อง ทำ การ ตรวจ ส ำ ร ว จ การ สุ ข า ภ ิ บ า ล ในเมืองหนึ่ง การนี้เกี่ยวกับการตรวจโดยละเอียด ต้องทำ รายงานแผนผังแสดงฐานะความเป็นจริงของเมืองนั้นในเรื่องถนน หนทาง บ้านเรือน วิธีการอยู่กิน การระบายถ่ายน้ำเสีย การทิ้ง ขยะมูลฝอยการประปา การตลาด แลการอื่นๆเกี่ยวกับอนามัย ของประชาชน พระองค์ ท่าน ต้องพระ ประสงค์จะ ใช้เวลา ส่วนหนึ่งของสามเดือนที่ ทรง เหลืออยู่ เพื่อ ทำการ ตรวจ ส ำ ร ว จ การสุขาภิบาลในจังหวัดพระนคร การนี้จะเป็นอุปกรณ์อย่างดี ในการที่จะทรงศึกษาต่อไปที่มหา วิทยาลัย ฮาวาร์ด และ ทั้งจะ ได้ความรู้ เกี่ยว ด้วย บ้าน เมือง ของพระองค์ ท่าน ซึ่ง จะเป็น ประโยชน์แก่พระองค์ท่านและแก่เมือง ไทย ต่อ ไป ใน ภายหน้า การตรวจ ส ำ ร ว จ นี้จะเป็นผลดีด้วยประการทั้งปวง

แต่วัน หนึ่ง พระ องค์ ท่าน ได้ เสด็จมาที่ ห้องทดลองวิทยาศาสตร์และรับสั่งแก่ข้าพเจ้าด้วยความเสียพระทัยอย่างมากว่าจะ ต้องเลิกทำการตรวจ ส ำ ร ว จ นั้น ด้วยเหตุว่าเพื่อให้เป็นธรรมเนียมแก่

ทุกคน พระองค์ท่าน จึงต้องขออนุญาตล่วงหน้าจากข้าราชการ
 ในทุกหน้าที่ที่ต้องพระประสงค์จะไปทอตพระเนตร เมื่อเสด็จ
 ไปถึงก็ทรงพบการรับ ร้องอย่าง พร้อมมูล มีการตบ แต่งสถาน
 ที่บางที่มีประรำรับ ข้าราชการและ เสมียนพนักงานทั้งหมดก็มา
 คอยเฝ้ารับเสด็จ งานการที่จะพอจะหยุดได้ก็หยุด มีการกล่าวคำ
 ต้อนรับสถานที่ที่จะดูก็จัดไว้อย่างไม่มีที่ติ เป็นระเบียบเรียบร้อย
 มีการเลี้ยงน้ำชาเป็นการรับรอง ตามเกียรติยศ แล้วพระองค์ก็
 ต้องอำลาเสด็จกลับ สมุดพกที่เตรียมไป ไว้สำหรับจดรายการ
 ที่ต้องพระประสงค์ก็อย่าง เป็นนักเรียน ผู้หนึ่ง ที่ต้องการค้นคว้าหา
 ความเป็นจริง และงานประจำนั้นก็ ไม่มีอะ ไรจะจด พระองค์
 ท่านมีพระอัชฌาศัยชอบสนุก เมื่อ ทรง เล่าถึง เรื่อง การรับรอง
 เหล่านี้ก็เป็น ที่เพลิดเพลินใจของผู้ฟังมาก แต่ผลที่ได้ นั้นไม่
 สู้จะสนุกนักในชั้นแรก ข้าพเจ้ายังไม่ ทราบพระ อัชฌาศัยอันแท้
 จริง ข้าพเจ้าก็ทราบทุกแฉะว่า ตามฐานะของพระองค์ท่านนั้น
 อาจทรงทำการตามที่เลือกชอบได้ อาจเสด็จไปตรวจโดย
 ไม่จำเป็นต้องแสดงพระองค์และห้ามการรับรองทางราชการได้

ความข้อนั้นทรงอธิบายว่า จะทรงทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะ
 ไม่ถูกต้องตามทางการโดยฐานะของพระองค์ท่าน ๆ จำต้องขออนุญาต
 ต่อข้าราชการ เจ้าหน้าที่ก่อนจะไปตรวจดู เมื่ออนุญาตแล้ว

ก็เป็นธรรมเนียมที่ข้าราชการเหล่านั้นจะต้องรับรองถ้าจะเสด็จไป
 อย่างที่ว่า และไม่บอกให้ทราบล่วงหน้าก็จะเป็นที่ขัดใจแก่ผู้ที่
 เกี่ยวข้อง ซึ่งมีความ ประสงค์จะ เคารพบ นอบ ต่อพระองค์ท่าน
 จึงทรงเห็นว่าที่จะทำเช่นนั้นย่อมเป็นการ ไม่ถูก ด้วย ความเสีย
 พระทัยยิ่ง ถึงแม้โดยทรงเห็นว่าถ้าใครทำการตรวจ สำรวจนั้น
 แล้วจะได้ประโยชน์มาก ก็ยังจำต้องทรงเลิกกิจกรรมนั้น

เรื่องนี้ เป็น อุทาหรณ์ แสดง ความ เป็น ธรรมของสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้าฯ พระองค์ และทรงเข้าพระทัย คือว่าฐานะของ พระองค์
 ท่านนั้นเป็นอย่างไรแก่ข้า ราชการ ของ รัฐบาล (แม้ต้องพระ
 ประสงค์จะให้เขาเหล่านั้นไม่คิดเช่นนั้นก็ดี) ทั้งเป็นการแสดง
 พระกมลสันดานว่า มีน้ำพระทัยเมตตากรุณาและทรงหยั่งเข้า
 พระทัยในความรู้สึก ของผู้อื่น ได้เป็น อย่างดีด้วย ที่นำอุทา
 หรณ์มากกล่าวไว้ทันทีด้วยเหตุว่ามี บางคนเข้าใจว่า พระองค์ท่าน
 ได้ทรงศึกษา และ อยู่ ใน เมือง ต่าง ประเทศทำ ให้ พระ องค์ทรง
 โปรดและปฏิบัติโน้มไปตาม ขนบ ธรรมเนียม ของชาว ต่างประ
 เทศมาก เช่น เสรีภาพ และ สมภาพ เป็นอาทิ ทำ
 ให้พากันเข้าใจว่าพระองค์ท่านไม่พอพระทัยเบื้อหน้ายศประชา
 ชนและบ้านเมือง บาง คนเห็น ว่าการ ที่ทรง ศึกษา วิชาแพทย
 นั้น นำมาซึ่งผลอย่าง เดียว กันโดย ฉะเพาะ อย่าง ยิ่งในเรื่อง

เกี่ยวข้องกับสิทธิของพระราชวงศ์ ด้วยเหตุที่ข้าพเจ้าคุ้นเคยกับ พระองค์ท่านมา ทั้งในทางราชการและส่วนตัว ทำให้ข้าพเจ้า สามารถกล่าวได้ว่า การที่มีผู้คิดเห็นเช่นนั้นเป็นความคิดที่ไม่มี มূলแห่งความจริงเลย เป็นแต่ความรู้อย่างเผิน ๆ และประ สมประเสเหตุการณ์เอาเองแต่ไม่รู้จริงถึงพระ อัยยาศัย พระ หฤทัยปรารถนา และพระกมลภักดีต่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัวและบ้านเมือง

การที่เข้าใจผิดในพระองค์ท่านบางอย่างในเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับการบ้านเมืองและประชาชนนั้น เนื่องมาจากการที่พระองค์ท่าน ทรงทนนิ่งไม่ได้ต่อความไม่สามารถ ความไม่สุจริตความเกียจ คร้าน การมีจรรยาไม่ดี การเห็นแก่ส่วนตัวเล็กน้อย โดย เอาการเมืองขึ้นบังหน้า และ การแสดงตน อวดรู้ทุกอย่าง ความไม่พอพระทัยในการเหล่านั้นมีเป็นอย่างมากจนทำให้ออกพระ โธษฐ์รับสั่งทั้งในทางราช การและ ในส่วนพระองค์ซึ่งไม่ ต้องสงสัยว่าจะไม่ได้ถูกถือว่าเป็นความรู้สึกรักของพระองค์ท่าน แต่การ หนึ่งเป็นแต่เพียงทรงดำนิการกระทำอะเพาะ บุคคล หรือคณะอัน เกิดแต่หลักความ ประพฤติสัมมาจารีซึ่ง พระองค์ ทรง มีอยู่ เป็น อย่างสูงไม่ใช่เป็นการติเตียนรัฐบาลหรือประชาชน หรือบ้าน เมืองเลยการที่พระองค์ท่านทรงศึกษาวิชาแพทยศาสตร์และ

ทารกสงเคราะห์หาได้กระทำให้พระองค์ทรงเบื่อหน่ายต่อประชาชนทั่วไปไม่แต่ตรงกันข้ามการเหล่านี้ก็เพื่อประโยชน์ถ่ายเดียวที่จะทรงช่วยประชาชนเพื่อป้องกัน การเจ็บไข้ การตายซึ่งยังไม่ถึงเวลา พระองค์ท่านได้งดเว้นเสด็จไปในพิธีเล็ก ๆ น้อย ๆ บ้าง ก็เพราะทรงเห็นว่าเป็นการเสียเวลาเรียนและเวลาที่ทรงคิดใช้ปัญญาและทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่บ้านเมือง ความเป็นจริงมีบางเวลาที่ทรงเบื่อหน่ายและเบื่อหน่ายอย่างมากต่อกิจการและมนุษย์ เพราะเหตุว่า พระองค์ เป็นวิญญูชน และทรงรู้สึกง่าย ทรงรำคาญง่าย ในสิ่งที่ไม่สพพระทัยและไม่เพราะพระกรรม แต่ว่าการที่ผู้ใดไม่พอใจแต่ เป็นด้วยน้ำใจอันบริสุทธิ์ต่อกิจการบ้านเมืองของคนนั้น เป็นเหตุเพราะความพยายามที่จะผดุงฐานะให้ดีขึ้นนั้น ย่อมเป็นลักษณะอันดีเลิศของการรักบ้านเมืองจริง ฉะเพาะ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ พระองค์นี้แล้ว สิ่งเหล่านี้ เป็น การแสดง ความรักประชาชนและบ้านเมืองอย่างลึกซึ้ง ไม่เป็นบุคคลธรรมดาที่จะคิดเอาว่าการที่ทรงเลือกศึกษาวิชาแพทย์และเสด็จไปศึกษาต่างประเทศนั้น เป็นการกระทบกระทั่งความจงรักภักดีต่อประเทศชาติอย่างสุดซึ้ง

พระองค์ท่านได้ทรงทำการในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ที่โรงพยาบาลศิริราชต่อมาในเดือนกันยายน ในระวางนั้นได้ทรง

สอนวิชาว่าด้วยความเป็นอยู่อย่างธรรมดาของเนื้อหนังในร่างกายแก่นักเรียนแพทย์ ในแผนกอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ด้วย ทรงโปรดในการเรียนของนักเรียนมาก และไม่มีอะไรเป็นที่พอพระทัยยิ่งไปกว่าที่จะทรงสอนและทรงช่วยนักเรียนเตรียมหัวข้อการเล่าเรียน เวลานั้นก็ต้องขยายสำหรับใช้ในการสอนนั้นน้อย แต่หาได้ทรงย่อท้อต่อการที่มีเครื่องใช้ไม้สอยน้อยนั้นไม่ ทรงพอพระทัยทำด้วยเครื่องมือเท่าที่มีอยู่ และทรงทำเป็นภาระหนัก ทรงชอบในการที่จะค้นคว้าหาความรู้ด้วยพระองค์เอง ได้เกิดมีปัญหาค้นเกี่ยวกับเรื่องตัวพยาธิในโลหิตของคนไทย พระองค์ท่านก็ทรงจัดการที่จะตรวจจากโลหิตของนักโทษในเรือนจำ เป็นการจำเป็นที่จะต้องได้โลหิตในเวลาทรงคืนมาตรวจ เพราะเวลานั้นตัวพยาธิอ่อนกำลังวิ่งวนเวียนอยู่ใกล้ผิวหนัง เราได้พากันไปเอาโลหิตจากนักโทษ ๑๒๙ คน คนละหยดก็จะเสร็จก็ถึงเที่ยงคืน นอกจากนั้นยังมีการอื่นอันเป็นที่แสดงได้ว่า ทรงมีพระทัยฝักใฝ่อย่างมากในกิจการของการสุขาภิบาล ครั้งหนึ่งได้ทรงรับสั่งว่า ทรงหวังว่าในกรุงสยามคงจะได้จัดให้มีการเผาศพด้วยไฟฟ้าขึ้น รับสั่งว่าคงจะไม่มีขึ้นได้โดยเร็วนัก แต่ทรงหวังว่าจะได้ทรงช่วยให้มีมา

ในภายหน้า เพื่อเป็นการเปลี่ยนแทนวิธีการอย่างเก่าซึ่งยังไม่
ถูกทางสุขาภิบาลให้ดีขึ้น

ในเวลานั้นทรงเป็นพระธุระในการจัดหาเงิน เพื่อสร้าง
ตึกพยาธิวิทยา และห้องทดลองวิทยาศาสตร์ใหม่ที่โรงพยาบาล
ศิริราชด้วย รับสั่งจะประทานเงินสร้างถ้าหากรัฐบาลจะจัดหา
เครื่องใช้ และออกเงินสำหรับการบำรุงต่อไป หรือ มิฉะนั้น
ก็จะประทานเงินให้ครั้งหนึ่ง แต่มาภายหลังมหาวิทยาลัยได้
สร้างตึกขึ้นได้เอง พระองค์ท่านจึงได้ประทานทุนเงิน ๘๐,๐๐๐ บาท
สร้างตึกศัลยกรรมสำหรับชายแทน นี่เป็นวิปฏิบัติการณ์ของ
พระองค์ท่าน คือ เมื่อจะหาเงินที่ต้องการจากทางอื่นไม่ได้แล้ว
ก็ประทานเงินส่วนพระองค์เสียเอง พระคุณูปการนี้ได้ช่วยโรง
เรียนแพทย์และโรงพยาบาลเป็นอย่างมาก การทงนี้ไม่ได้เคย
ปรากฏว่าทรงทำเพื่อเป็นการอวดอ้างเลย ตึกที่กล่าวมาแล้ว
ข้างบนนี้ยังไม่ทรงยอมให้มีลายสลักนาม เพราะทรงคัดค้าน
ต่อกรที่จะเอาพระนามของพระองค์ท่าน ไปเผยแพร่ไว้เพื่อให้เห็น
กันทั่วไป แต่เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วจึงได้จัดให้มีป้ายขึ้น

ด้วยเหตุที่คิดจะสร้างห้องทดลองวิทยาศาสตร์ใหม่ จึง
บังเกิดการจำเป็นต้องจัดหาที่ดินเพิ่มขึ้นอีก ได้ทรงจัดการ
เรื่องนี้อีก จนเป็นผลได้ที่ดินเพิ่มขึ้นต่อไปทางด้านติดต่อกับ

สถานีรถไฟ ต่อมาก็ได้สร้างตึกลงในที่นั้นก่อนพระองค์ท่าน
เสด็จกลับประเทศสยาม.

ในวันที่ ๖ กันยายน สกนนั้น ได้ประทานเงินทุนแก่มหาวิทยาลัยเป็นจำนวนสองแสนบาท เนื่องในการฉลองวันประสูติพระชนมายุครบ ๒๘ พรรษา และเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถ และ สมเด็จพระบรมอัยกา ได้ใช้จ่ายผลรายได้จากทุนนี้ เป็นทุนส่งกุลบุตร และเจ้าหน้าที่ในมหาวิทยาลัย ออกไปศึกษาวิทยาการต่างประเทศ เป็นเวลาคนละ ๔ ปี หรือกว่านั้น เพื่อศึกษาวิชาแพทย หรือวิชาเคมีสตรี วิชาฟิสิกส์ และชีววิทยา อันเป็นวิชาขั้นต้นสำคัญสำหรับการเรียนเป็นแพทย ทุนประทานอันมากมายนี้ได้ใช้เป็นทุนสำหรับการศึกษาของกุลบุตรและครูในทางแพทยศาสตร์ หรือวิชาขั้นต้นของแพทยศาสตร์ได้ตลอดกาล การที่ประทานทุนนั้นนั้นเป็นโดยทรงพระวิจาร์ณอันไกลกว่า เพื่อจะได้ครูหรือผู้ฝึกฝนในการแพทยและครูในทางวิทยาศาสตร์ที่ดีอันเป็นรากเง้าของวิชาการแพทย ทุนนี้เป็นส่วนคั้งใหม่นอกจากที่ได้ประทานสำหรับกุลบุตร ๒ นาย ส่งไปศึกษาวิชาแพทยที่สหปาลีรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

การที่ทรงตั้งพระทัย เตรียมอาจารย์ วิชาแพทย์ ไว้ เพื่อการ
 ภายหน้านั้น ได้มีอยู่ในพระทัยเสมอมา ดังจะเห็นได้อีก
 คือ ในระหว่างที่ทรงทำการอยู่ในห้อง ทดลองวิทยาศาสตร์ ที่โรง
 พยาบาลศิริราชนั้น พระองค์ท่านทรงพอพระทัยในการกระทำ
 ของเจ้าหน้าที่ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์นั้นคนหนึ่ง ครั้นเมื่อ
 เสด็จออกไปเพื่อศึกษาวิชาที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ดในเดือนตุลาคม
 ได้ทรงเลือกเอาเจ้าหน้าที่คนนั้น ตามเสด็จไปด้วย โดยทุนพิเศษ
 เพิ่มเติมส่วนพระองค์ ทั้งนี้ก็เป็นที่ย้ายจากห้องทดลอง
 ทางวิทยาศาสตร์มาก เพราะว่าเป็นการชักเอาผู้ที่เห็นหัวเร็ว
 หัวแรงคนหนึ่งในกองเจ้าหน้าที่นั้น ไปเสีย แต่การที่ขาดไป
 เสียเช่นนี้ ได้รับผลทดแทนอย่างงดงามสำหรับการภายหน้า
 ผู้ที่ทรงเลือกเอาไปโดยเหมาะนั้น เวลานั้นเป็นหัวหน้าแผนก
 พยาธิวิทยาแห่งคณะแพทยศาสตร์.

ความสงบเสงี่ยมสุภาพ และการคัดค้านในการที่จะรับ
 สรรเสริญเยินยอพระเกียรติคุณของพระองค์ให้ประจักษ์ ต่อประ
 ชาชนนั้นยังได้ปรากฏขึ้นอีก เนื่องด้วยเงินทุนที่ได้ประทาน
 แก่มหาวิทยาลัยนี้ เจ้าหน้าที่ในมหาวิทยาลัยนี้รู้สึกพระคุณ
 ในพระกรุณาที่ทรงบริจาคทรัพย์นี้มาก และเป็นธรรมดาใคร
 จะแสดงความขอบพระคุณในทางที่ควร จึงได้ตกลงจะให้มี

การประชุมเจ้าหน้าที่ ผู้อำนวยการ ครู และ นักเรียนทั้งมหาวิทยาลัย เพื่อให้มีการกล่าวสุนทรพจน์รับและตอบตามธรรมเนียมที่ประพดิกันทั่วโลกในโอกาสเช่นนี้ เมื่อพระองค์ท่านรับสั่งว่าจะไม่เสด็จไปในการชุมนุมนั้น ทุกคนจึงมีความประหลาดใจและเสียใจ ข้าพเจ้าได้กราบทูลตันทานแต่พอประมาณ และพยายามวิงวอนเพื่อขอให้เสด็จไปในการชุมนุม โดยอ้างเหตุว่าการที่ไม่เสด็จนั้นคณะมหาวิทยาลัยจะรู้สึกอย่างไรพระองค์ท่านทรงเสียพระทัยที่จะทำให้เขาไม่ได้รับความพอใจ แต่รับสั่งว่าทรงมีหน้าที่แต่จะทำกรให้แก่มหาวิทยาลัยตามแต่จะทำได้ ไม่มีหน้าที่จะเสด็จไปในการชุมนุมเช่นนี้ เพื่อให้เป็นผู้มีชื่อโด่งดังอยู่ในที่นั้น กับฟังผู้อื่นชมเชยพระเกียรติของพระองค์เอง ถ้าเสด็จไปก็เท่ากับทรงอุดหนุนในการยื่นขอยกพระคุณซึ่งไม่ใช่ทางปฏิบัติของพระองค์ เพราะฉะนั้นจึงจะเสด็จไปไม่ได้ ในที่สุดการประชุมนั้นจึงเป็นอันต้องงด

ในระหว่างที่ทรงประทับอยู่ในกรุงเทพฯ นี้ พระองค์ท่านได้ทรงเรียบเรียงเรื่องอันเป็นที่พอใจแก่ประชาชนทั่วไป ว่าด้วย “โรคทูเบอร์คูลอสิส” คือโรคฝืนท้องหรือวรรณโรค ประทานแก่กรมสาธารณสุขเพื่อจัดพิมพ์ขึ้น ได้ทรงชำระหนังสือในคราวงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเชษฐา

ธิดา เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ
เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ในวันที่ ๔ ตุลาคม ศกนั้น พระองค์ท่านได้เสด็จไป
สหปาลีรัฐอเมริกา เพื่อทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขให้สำเร็จที่
มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ช่วงเวลาที่ประทับอยู่ในกรุงสยามสอง
สามเดือนนั้น ได้ทรงทำให้ฐานะภายนอกของการแพทย์เปลี่ยนแปลง
ไปเป็นอันมาก และโดยเฉพาะสำหรับโรงเรียนแพทย์
และโรงพยาบาลศิริราช ได้ทรงรับรองว่าจะจัดหาที่ดินเพิ่มให้
อีก ทั้งทรงสัญญาว่าจะประทานเงินสำหรับสร้างตึกเพิ่มเติมใน
โรงเรียนและโรงพยาบาล ได้ประทานทุนตั้งไว้หาผลสำหรับ
เล่าเรียนแก่มหาวิทยาลัย และทรงเพิ่มจำนวนทุนเล่าเรียนสำ
หรับนักเรียนส่วนพระองค์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้
กล่าวที่สถานีรถไฟว่า เชื่อว่าเวลานี้กำลังโดยที่ได้ประทาน
ไว้พอจะดำเนินการต่อไปได้จนกว่าจะเสด็จกลับ เห็นว่าฐานะ
ของการแพทย์ในเวลานี้ดีขึ้น ซึ่งเมื่อสองสามเดือนก่อนนี้
ยังมีดมนอยู่ ผู้อื่นอีกมากหลายก็มีความเห็นเช่นเดียวกัน
เป็นที่เสียใจมากเมื่อได้เห็นผู้ที่ทำการจริงและช่วยจริงออกไปเสีย.

วาระที่ ๒

ปี พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๖๖

กิจการแพทย์ที่สำคัญในระวางสามปีนั้นคือ การเจรจาระวาง
รัฐบาลสยาม โดยมีกระทรวงธรรมการเป็นเจ้าหน้าที่ กับ
รอกกีเฟลเลอว์มุลนิช ทางแผนกการศึกษาวิชาแพทย์ของมุล
นิช เพื่อประสงค์จะได้รับการร่วมมือของมุลนิชในการที่จะบำรุง
ขยายการศึกษาวิชาแพทย์ในกรุงสยามให้ดีขึ้น ในที่นี้จะได้
กล่าวถึงการดำเนินของเรื่องนแต่โดยย่อ

การนี้ได้เกิดขึ้นโดยความต้องการของสภาภาษาสยามและ
กองการสาธารณสุขระวางประเทศของมุลนิช ในการที่ได้
ร่วมมือกันมาแล้วเป็นเวลาหลายปี เพื่อกำจัดโรคพยาธิปากขอ
เป็นที่รู้สึกกันดีว่าต้องมีแพทย์ที่ชำนาญสำหรับการนี้ ในปี
พ.ศ. ๒๔๖๓ ดอกเตอร์ เอ็ม. อี. เบิร์นส์ ผู้แทนของกอง
การสาธารณสุขระวางประเทศในกรุงสยาม ได้เริ่มดำเนินการ
เรื่องนี้อย่างเงียบ ๆ เพื่อหาทางที่จะร่วมมือกัน

เรื่องได้ดำเนินไปจนเมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๔
เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้มีบันทึกถามการเรื่องนี้ไปยังมุล

นธิ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม นายวินเซนต์แห่งมุลนินัน
 ได้มีหนังสือตอบมาว่า ดอกเตอร์ เบียร์ส ผู้อำนวยการแผนก
 การศึกษาวิชาแพทยจะมายังประเทศสยามเพื่อการนี้ ดอกเตอร์
 เบียร์ส ได้เข้ามาในประเทศสยามเมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม ศกนั้น
 และกลับออกไปในวันที่ ๗ พฤศจิกายน ดอกเตอร์ เบียร์ส
 ได้ปรึกษารื้อกับเจ้าหน้าที่ในกระทรวงธรรมการ ถึงเรื่องการ
 ศึกษาวิชาแพทย แล้วเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดี
 กระทรวงธรรมการ ได้ขอให้ ดอกเตอร์ เบียร์ส แนะนำออกมา
 เห็นในการที่จะจัดการศึกษาแผนกนี้ให้ดีขึ้น วันที่ ๒๓ มกราคม
 พ.ศ. ๒๔๖๔ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้รับรายงานจาก
 ดอกเตอร์ เบียร์ส เสนอข้อแนะนำต่างๆ ในเรื่องนั้นมา

เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ สมเด็จพระเจ้าฟ้า
 มหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ทรงพบเจรจา
 การเรื่องนี้นักับนายวินเซนต์ และดอกเตอร์ โรส นายกแห่ง
 กองการสาธารณสุขระหว่างประเทศที่กรุงลอนดอน ทั้งสองท่านนี้
 มีความพอใจเป็นอย่างยิ่งในความฝึกฝนพระทัยของพระองค์ท่าน
 ในเรื่องการศึกษาวินาแพทย และในการที่ทรงรับสั่งอย่างตรง
 ไปตรงมาถึงฐานของการที่เป็นอยู่ในกรุงสยาม

เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พระองค์ท่านได้ทรงปรึกษา

หารือกับนายกวินเซนต์ อีกครั้งหนึ่ง ที่กรุงเบอร์น ประเทศ
 สวิตเซอร์แลนด์ ได้ปรึกษากันถึงเรื่องที่จะออกเงินช่วยใน
 การสร้างและบำรุงโรงเรียนแพทย์อย่างแบบใหม่ ทรงตระหนัก
 พระทัยเป็นอย่างดี ถึงความลำบากอันจะต้องประสบ ในกรุงสยาม
 และทรงทำให้เป็นที่พอใจดอกเตอร์วินเซนต์อีก เมื่อได้รับ
 สิ่งเป็นเชิงให้เข้าใจว่า ต้องพระประสงค์ ให้มูลนิธิทราบถึงฐานะ
 ของการทั้งสิ้นโดยตลอดเสียก่อน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดมีการ
 เข้าใจผิดกันได้ในภายหลัง

ในเดือนเมษายน พระองค์ท่านได้ทรงรับแต่งตั้งจากกระ
 ทรวงธรรมการให้ทรงตำแหน่งนายกกรรมการเพื่อจัดการเรื่องการ
 ร่วมมือนี้ และในเดือนพฤษภาคม ได้ประทานความเห็น
 ในเรื่อง ข้อเสนอของ ดอกเตอร์ เบียร์ส ค่อมมาในเดือน
 สิงหาคม เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีหนังสือตอบข้อแ
 นะนำของดอกเตอร์ เบียร์ส ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงสงขลา
 นครินทร์จะเป็นผู้ที่จะเจรจาเรื่องที่จะร่วมมือกันนี้ในฐานะเป็น
 ผู้แทนของเสนาบดีกระทรวงธรรมการโดยตลอด

เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ทรงสนทนากับ
 ดอกเตอร์ เบียร์ส เป็นครั้งแรกที่กรุงปารีส ได้ตกลงจัดวาง

ระเบียบวิธีการที่จะประสานงานกับโรงเรียนแพทย์ไว้โดยละเอียด
เรียบร้อย เมื่อรัฐบาลสยามและมุลินีเห็นชอบตามวิธีการ
ที่เสนอไปแล้ว และยังได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันอีกที่
กรุงลอนดอนและนิวยอร์ก ถึงเรื่องการสร้างตึก การเลือกสรร
ตั้งแต่งอาจารย์ผู้สอนและทุนอุดหนุนการศึกษาเพิ่มเติม

เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ดอกเตอร์ ดับยู.
เอส. คาร์เตอร์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการแผนกการศึกษาวิชาแพทย์
ได้เข้ามายังกรุงเทพฯ และพร้อมด้วยเสนาบดีกระทรวงธรรม
การ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ปลัดทูลฉลอง กับดอกเตอร์
บาร์นส์ ได้จัดทำระเบียบวิธีการที่จะจัดให้คณะอักษรศาสตร์
และวิทยาศาสตร์อยู่ในการร่วมมือด้วย เพื่อขยายการเรียนวิชา
ขั้นต้นสำหรับการแพทย์ให้สูงขึ้น เป็นการช่วยโรงเรียนแพทย์
อีกทางหนึ่ง แล้วได้ส่งระเบียบวิธีการนี้ไปถวายพระองค์ท่าน
ในเดือนกันยายน ได้ประทานคำตอบเห็นพ้องด้วยระเบียบ
วิธีการนั้น ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน เสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ ได้ส่งคำขอเป็นทางราชการไปยังมุลินีฯ ได้ยอมรับ
ตกลงด้วยระเบียบวิธีร่วมมือกันมีกำหนดเวลา ๕ ปี

ระเบียบวิธีประสานงานกับโรงเรียนแพทย์มีดังนี้

๑. มีศาสตราจารย์ต่างประเทศชั่วคราว ๖ นาย
มาช่วยจัดและสอนในแผนกวิชาที่สำคัญ

๒. กำหนดการสร้างตึก โดยมูลนิธิออกเงินช่วย
เป็นจำนวน แสนสองหมื่นห้าพันเหรียญทอง (ภายหลังได้เพิ่ม
เป็นแสนสามหมื่นเหรียญทอง) และ

๓. มีทุนของมูลนิธินั้น เพื่อส่งอาจารย์ไทยไป
ศึกษาวิชาต่อณต่างประเทศ

ส่วนระเบียบวิธีประสานงานกับโรงเรียนแผนกอักษรศาสตร์
และวิทยาศาสตร์นั้น มีดังนี้

๑. มีศาสตราจารย์ต่างประเทศชั่วคราว ๔ นาย

๒. มีทุนสำหรับส่งอาจารย์ไปศึกษาวิชาต่อณต่าง

ประเทศ

การร่วมมือตอนที่สอง มูลนิธิช่วยเงินอีกสามแสนบาท
เพื่อสร้างสถานที่เพิ่มเติม สำหรับโรงเรียนแพทย์และโรงเรียน
นางพยาบาล การเหล่านี้ได้ช่วยการศึกษาทางแพทย์และทาง
พยาบาลให้ก้าวหน้าไปโดยรวดเร็ว และนำไปให้ถึงขีดแห่ง
ความเจริญซึ่งจะเป็นที่พอพระทัยของพระองค์ท่านมาก การ
ที่นำการศึกษาแพทย์ ไปถึงขั้นที่สูง และบำรุงรักษาไว้โดยดีนั้น
เป็นพระประสงค์อันใหญ่ยิ่งของพระองค์ท่าน

สิ่งเหล่านี้ ได้มีกำเนิดมาจากระเบียบวิธีความร่วมมืออันแรก
ตามที่ดอกเตอร์ เบียร์ส และสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ พระองค์นี้ได้ตกลง

จัดวางไว้ จริงอยู่ ไม่มีใครจะกล่าวได้ว่า การนี้จะไม่สำเร็จ นอกจากพระองค์ท่านจะได้ทรงช่วยเหลือ แต่ก็เป็นการแน่นอนว่า ความฝึกฝนพระทัยอันใหญ่ยิ่งของพระองค์ท่านในวิชาแพทย์ การที่ทรงศึกษาวิชาแพทย์ด้วยพระองค์เอง การที่รับสั่งตรงไปตรงมา พระสัจจกิริยาอันสุขุมต่อการทำงาน การที่ทรงบริจาคทรัพย์ช่วยโรงเรียนและโรงพยาบาล ดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ได้เป็นอุปกรรมเพื่อให้ได้รับความดำริเป็นอย่างดีมาก พระองค์ได้ทรงเป็นผู้ช่วยเหลืออย่างใหญ่ในการจัดวางแบบระเบียบตะเยียดละออมมาก อันเกี่ยวแก่การร่วมมือกันนี้ เป็นการนำมาซึ่งความช่วยเหลือแก่วิชาแพทย์ ในกรุงสยาม พระกรณียกิจของพระองค์ทั้งนี้สมควรจะได้รับความสรรเสริญเป็นอย่างสูง แต่ขอให้เข้าใจว่า การที่สรรเสริญพระองค์ท่านเช่นนี้ หากได้ตัดความชอบของผู้อื่น ที่ช่วยให้การนี้ให้ถึงซึ่งผลสำเร็จด้วยไม่.

วาระที่ ๓

ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ - ๒๔๖๘

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดชม กรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ประทับอยู่ในกรุงสยามตลอดปี พ.ศ. ๒๔๖๗ และในปีรุ่งขึ้นต่อมาอีกครั้งปี ในระวางนี้เป็นเวลากำลังจัดการอย่างขนานใหญ่ ในเรื่องที่จะทำให้การศึกษาวิชาขั้นต้น สำหรับการแพทย์และวิชาแพทย์ กับการอื่นอันเกี่ยวข้องด้วยการแพทย์ ให้เจริญยิ่งขึ้น และณะเพาะอย่างยิ่งในเรื่องการสาธารณสุข

รายละเอียดการร่วมมือที่ได้ตกลงกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ระหว่างรอกกีเฟลเตอร์มุณิชิ กับ กระทรวงธรรมการนั้น ว่าด้วยเรื่องโรงเรียนแพทย์เท่านั้น แต่เมื่อได้สนทนาปรึกษากับเจ้าหน้าที่ของมุณิชิต่อมานั้น ก็ปรากฏว่าควรจะให้คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์อยู่ในร่วมมือด้วย เพื่อที่จะได้บำรุงการศึกษาวิชาแพทย์ขั้นต้นสองปีให้ดีขึ้น ต่อมาจึงได้ตกลงวิธีร่วมมือมีกำหนดเวลา ๕ ปีกับคณะนั้น ข้อตกลงนั้นว่าด้วยให้มีหัวหน้าเป็นชาวต่างประเทศชั่วคราว สำหรับวิชาฟิสิกส์ เวมิสตรี ชีววิทยา และภาษาอังกฤษ ให้มีทุนสำหรับส่งครู

ไปต่างประเทศ เพื่อศึกษาวิชาสามประเภทแรก กับเรื่องที่
มหาวิทยาลัยจะสร้างตึกทดลองวิทยาศาสตร์ใหม่ และจัดหา
เครื่องใช้สำหรับตึกนั้นด้วย

สถานที่ที่จะสร้าง และการก่อสร้างตึกทดลองวิทยาศาสตร์
นั้น ทำให้เกิดเป็นปัญหาหลายแง่ เกี่ยวแก่การภายหน้าของ
มหาวิทยาลัย ปัญหาเหล่านั้น มีหลายข้อ ที่ยากจะตกลงเป็นทางใด
และมีความเห็นแตกต่างกันมากมายในข้อเหล่านั้น สมเด็จพระ
เจ้าฟ้า ฯ พระองค์นี้ ทรงมีพระทัย ผักไผ่ ในกิจการของ
มหาวิทยาลัยนั้นมาก (เวลานั้นทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหา
วิทยาลัย) ทรงผักไผ่มาตั้งแต่ข้าพเจ้าพบพระองค์ท่านเป็นครั้ง
แรก ทรงเห็นว่าควรเอาความเป็นอยู่โดยทั่ว ๆ ไปของมหา
วิทยาลัยนั้น และการมัธยมศึกษา รวมทั้งจำนวนครูที่จำเป็น
สำหรับดำเนินการนั้นเป็นหลักเกณฑ์ที่จะวินิจฉัยว่า มหา
วิทยาลัยนั้นจะทำการสำเร็จไปได้เพียงใด ได้ทรงมีความเห็น
อยู่เสมอว่า ยังไม่ปรากฏในขณะนี้ว่า กรุงเทพมหานครต้องการมี
มหาวิทยาลัยอย่างแบบประเทศตะวันตก แต่ควรจะคิดถึง
การกสิกรรม การพาณิชย์กรรม และการฝึกฝนอบรมครู เป็น
ข้อสำคัญ

ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์เวลานั้น มีกุลบุตร ผู้ที่ศึกษาวิชาขั้นต้น ของการแพทย์อยู่แล้ว เป็นส่วนมาก ทรงเห็นว่าถ้าการบ่งจะคงเป็นอยู่เช่นนั้นอีกต่อไป ก็ควรจะไปสร้างตึกทดลองวิทยาศาสตร์ ไว้ที่โรงพยาบาลศิริราช และการสอนก็ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของโรงเรียนแพทย์ แต่ถ้าจะทำเช่นนั้น และต้องถอนเอานักเรียนเหล่านั้นไปเสียจากคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์แล้ว ก็จะเป็นผลร้ายไม่เฉพาะแต่แก่คณะนั้นเท่านั้น แต่ถ้ายังจะให้มหาวิทยาลัยนั้นดำรงอยู่และขยายการออกไปแล้ว ก็จะเป็นผลร้ายแก่มหาวิทยาลัยโดยตรงทีเดียว ทรงเห็นว่าคำร้องขอของมหาวิทยาลัยนั้นมีน้ำหนักมากกว่าของคณะเดียว จึงทรงเลิกตั้งพระตำหนักที่จะสร้างตึกนั้นที่โรงพยาบาลศิริราช และต่อมาก็ได้สร้างลงในบริเวณของมหาวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ สภาการแพทย์ได้จัดการให้ได้ออกพระราชบัญญัติการแพทย์ พุทธศักราช ๒๔๖๖ การนี้ทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับโรงเรียนแพทย์หลายข้อ พระองค์ท่านได้ทรงวิจารย์ด้วยความรอบคอบ เพื่อที่จะบ่งกันไม่ให้เกิดการ ขัดกันได้ในระวางสภา ซึ่งต่างฝ่ายต่างทำการเพื่อหวังผลอันเดียวกัน คือบำรุงการแพทย์ในกรุงสยามให้ดีขึ้น นี่เป็นพระอุปนิสัย

อันดีเลิศอันหนึ่ง คือ บังคับไม่ให้เกิดความแตกต่างกันอันร้ายแรงขึ้นได้ในระหว่างพวกที่จะกระทำการร่วมมือกัน แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ทรงยอมสละหลักของการทำงาน หรือความเห็นที่ค้ำมูล เพื่อประโยชน์แต่เพียงที่จะให้การเจรจากันเป็นไปโดยราบรื่นเท่านั้น แต่เป็นเพื่อทางปรึกษาหารือกัน เพื่อหาเหตุผลอันประกอบ และเพื่อที่จะค้นคว้าให้ได้เรื่องที่เป็นจริงถ้ามีผู้ใดออกความเห็นแย้ง แต่ทรงรู้สึกว่าเป็นความเห็นที่สุจริตแล้ว ก็ทรงประทานพระวินิจฉัยแก่ความเห็นนั้นเป็นอย่างดี แต่ถ้าทรงรู้สึกว่าการที่ออกความเห็นแย้งนั้นโดยมีเจตนาอันลับหลัง หรือทำเพื่อแสวงหาอำนาจแล้ว ก็ไม่ทรงผ่อนผันละลดให้เลย

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้ ทรงรับตำแหน่งหน้าที่ราชการในกระทรวงธรรมการ มีแจ้งความบอกว่าการเรื่องใดเกี่ยวกับโรงเรียนแพทย์นั้น ให้นำกราบทูลปรึกษาหารือพระองค์ก่อน รวมทั้งการเกี่ยวกับโรงพยาบาลด้วย ต่อมาไม่ช้าก็ปรากฏว่างานนี้ไม่เหมาะแก่พระองค์ท่าน โดยที่เมื่อพระอุปนิสัยโปรดไปในทางวิทยาศาสตร์ จึงไม่ทรงโปรด ในการที่จะทำงาน อยู่ กับโต๊ะ และ เขียนหนังสือ ใกล้เกลี่ยความเห็นที่แตกต่างกัน ตรวจแก่การผลิตที่ผู้น้อยได้

ทำไว้ และทำการรื้อเปลี่ยนแปลงประการอันเกี่ยวกับงานประจำที่
 นำเมื่อ ทรงปรารภว่าในไม่ช้าจะพ้นจากงานนี้ และได้รับ
 หน้าที่สอน

โดยพระชะระหน้าที่อันนี้ ได้เสด็จไปที่โรงพยาบาลบ่อย ๆ
 และรับสั่งแก่ข้าพเจ้าถึงเรื่องของมหาวิทยาลัย (เฉพาะอย่างยิ่ง
 เกี่ยวกับสองคณะที่ทำการสอนวิชาแพทยชั้นต้นกับวิชาแพทย)
 ได้รับสั่งกับข้าพเจ้าเป็นเวลาหลาย ๆ ชั่วโมงถึงเรื่องทุก ๆ ข้อที่
 เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยนั้น ได้ทำแผนผังสำหรับตึกที่ยังจะต้อง
 สร้างต่อไป แต่แล้วก็เปลี่ยนแก้ไขใหม่จนกว่าจะได้ตามที่ทรง
 พระดำริเห็นเป็นที่พอพระทัย และได้รับสั่งถึงเรื่องโรงเรียน
 แพทย์ โรงพยาบาล ที่ดิน ตึกที่ต้องการทำใหม่ ครุ ฐานะ
 ของการพยาบาลโดยละเอียดทุกทางทุกข้อ นอกจากนี้ก็ด้วย
 เรื่องส่วนพระองค์ ในความปรารถนาที่จะทรงขยายการศึกษา
 วิชาแพทย และเรื่องเงินทุนให้กุลบุตรเล่าเรียน พระกระ
 เสรับสั่งเหล่านี้แสดงถึงพระดำริที่ทรงมีอยู่ภายในอันลึกซึ้ง จึง
 ทำให้ข้าพเจ้ารู้จักและเข้าใจพระองค์ท่านได้ดี ซึ่งแต่ก่อน
 ข้าพเจ้าไม่รู้จักและไม่เข้าใจเลย และข้าพเจ้าเชื่อว่าน้อยคน
 นักที่รู้จักพระองค์ท่านจริง ตามที่รับสั่งนั้นได้ แสดงพระอัธยาศัย

อันแท้จริงของพระองค์ท่านออกมาอย่างชัดว่า ไม่พอพระทัยทรง
 เบื่อต่องานประจำ และทรงเห็นไปในทางที่ว่า การจะไม่ดี
 จะสำเร็จไปไม่ได้จริงเสียทุกทาง เนื่องมาจากการที่จะบำรุง
 สิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้นได้แต่ดำเนินไปอย่างช้า ๆ และความที่
 ไม่ทรงสามารถที่จะให้ดำเนินเร็วไปได้ หรือให้เป็นไปในทาง
 ต้องตามที่ทรงพระดำริไว้ ในระหว่างที่มีความไม่พอพระทัย
 ทรงเห็นว่า การจะดำเนินไปในทางที่ดี จะสำเร็จไปไม่ได้จริง เสีย
 ทุกทางนั้นเป็นการทอนพระกำลังวังชา เพราะว่าพระวรกายไม่
 ทรงทนต่อการเช่นนั้นได้ ความกระสับกระส่ายไม่พอพระทัย
 จะเป็นผลร้ายต่อพระองค์หรือต่อผู้อื่น อย่างไรก็ดีแต่หลักวิช
 การและความจำนงค์ต่อการแพทย์ของพระองค์นั้นเป็นที่เห็นได้
 แจ่มแจ้ง ไม่มีอะไรปิดไว้เลย

ต่อมาในปีนั้นเอง ได้ทรงสอนวิชาว่าด้วยกายวิภาคของ
 สัตว์ที่มีกระดูกสันหลังในแผนกชีววิทยาแก่นักเรียนผู้ศึกษาวิชา
 ขั้นต้นของการแพทย์ การสอนนี้ทำเป็นที่ให้สำราญพระทัย
 และทรงโปรดอย่างยิ่งในเวลาสอนนักเรียนเสมอ ข้าพเจ้าเองมี
 ความรู้สึกเห็นใจด้วยพระองค์ท่าน ในการที่ปรารถนาจะพ้นจาก
 งานประจำ มาทำการสอน ทำการดำริการ และที่จะศึกษา
 วิชาแพทย์ให้สำเร็จ ในตอนปลายเดือนมิถุนายนก็ทรงพ้น

จากตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และทรงรับตำแหน่ง
ข้าหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไป ตำแหน่งนี้ได้ตั้งไว้โดยตั้งใจ
ไม่ให้มีกำหนดเวลา ตามตำแหน่งพระองค์ท่านทรงมีสิทธิ์ที่
จะตรวจ และแนะนำการสิ่งหนึ่งสิ่งใด ในกระทรวง ราชการได้
แต่เป็นตำแหน่งชั่วคราวและณะเพาะพระองค์ท่านเท่านั้น โดย
ที่ว่าเมื่อทรงพ้นตำแหน่งนี้แล้ว ก็จะไม่ตั้งผู้แทนต่อไป ความ
ประสงค์ข้อใหญ่ ก็เพื่อที่จะให้ พระองค์ท่าน พ้นจากงาน ประจำ
และมีแต่หน้าที่ที่จะทรงแนะนำได้อย่างกว้าง ๆ

ในตอนต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ตกลงที่จะสร้างตึกสำหรับ
แผนกกายวิภาควิทยา และสรีรวิทยา ของโรงเรียนแพทย์ ทุน
ในการก่อสร้างนี้ รอคกีเฟลเตอร์มูนิซิจะเป็นผู้ออก ได้ทรง
แนะนำและเป็นที่ตกลงตามพระดำริว่า ให้กระทรวงราชการ
เป็นเจ้าของที่ควบคุมดูแลการก่อสร้าง แทนที่จะให้หานาย
ช่างนอกกระทรวงออกแบบ และให้ผู้รับเหมาของนายช่าง
นั้น ๆ เป็นผู้ทำ ได้ตั้งกรรมการขึ้นไว้สำหรับตรวจจัดการเรื่อง
นี้โดยตลอด ทั้งในเวลาประชุมและนอกเวลาประชุม ได้รับ
สั่งยืนยันเสมอว่า ตึกสำหรับโรงเรียนและโรงพยาบาลนั้นไม่
ให้มีลวดลายและเครื่องประดับที่ไม่จำเป็น ให้เป็นแต่เพียงที่
ทำงานและบ้านอย่างเรียบ ๆ ไม่ให้มีลวดลายสลักและเครื่อง

ประดับประดาที่แพง และใช้ประโยชน์ไม่ได้ ทั้งนี้ย่อมไม่เป็นที่พอใจของนายช่างออกแบบ เพราะเหตุว่านายช่างทุกคน เห็นว่ารูปร่างความสวยงามเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการก่อสร้าง แต่พระองค์ทรงคอยระวังไม่ให้มีการประดับประดาอย่าง “หรูหรา ” ตามที่ทรงเรียกนั้นเลย ทรงระวังให้ประหยัดทุนในการก่อสร้าง ดัดกันเสมอเพื่อให้ราคาต่ำ เหมือนกับว่าเป็นทุนของพระองค์เอง และบางทีจะยิ่งกว่าด้วยซ้ำ

ในตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๗ มีเรื่องที่จะต้องจัดทำอันสำคัญ คือ จัดระเบียบวิธีอำนาจการโรงพยาบาลและโรงเรียนเสียใหม่ ซึ่งจำเป็นจะต้องทำเพราะเกิดมีการที่ไม่พึงประสงค์ขึ้น กรรมการที่กระทรวงธรรมการจัดตั้ง ได้ทำการสอบสวนเรื่องดูโดยละเอียด และได้คิดไว้ว่าจะเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของคณะบดี เองานสองหน้าที่มารวมไว้ในคนๆ เดียว เมื่อได้ปรึกษากันในเรื่องนี้ต่อมา ก็ได้รับความช่วยเหลือแนะนำอันสุขุมของเสด็จกรมขุนชัยนาทนเรนทร ทรงประทานในเมื่อกราบทูลเชิญมาร่วมช่วยหาอุบาย ได้ตกลงกันให้แต่งตั้งคณะบดี ผู้ที่ได้รับความแนะนำและสนับสนุนจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นั้นๆ ยังได้ทรงจัดวางระเบียบวิธีดำเนินการใหม่ ได้

ตกลงตามระเบียบการที่ทรงวางนั้น และให้เริ่มใช้ตั้งแต่วันที่ ๑
 เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นต้นไป มีกำหนดเวลา ๒ ปี
 ตามระเบียบวิธีดำเนินการนี้ ได้จัดตั้งสภาขึ้นสภาหนึ่ง
 ประกอบด้วยอาจารย์ หัวหน้าแผนก และ เจ้าหน้าที่แผนก
 พยาบาลเป็นกรรมการ ได้กราบทูลเชิญพระองค์ท่านเป็นนายก
 และมีการประชุมเดือนละสองครั้ง นอกจากนี้ให้กรรมการดำ
 เนินการอีกชุดหนึ่ง คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้ คณะบดี
 และผู้อำนวยการแผนกวิชา เพื่อดำเนินการตามที่สภาได้แนะนำ
 นำในการจัดการตามระเบียบวิธีดำเนินการนั้น ได้ตั้งให้หม่อม
 เจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล เป็นอาจารย์ ผู้ปกครองโรงเรียน
 ละครคุณากรนางพยาบาล พระองค์ท่านได้เป็นผู้รับสั่งขอให้
 หม่อมเจ้าหญิงองค์นี้ช่วยเหลือโรงเรียน โดยขอให้ยอมรับหน้า
 ที่นั้น นี่เป็นการแสดงอีกอันหนึ่งให้เห็นว่า พระองค์มีพระ
 วิจารณ์อันสุขุมและเหมาะสมกับพฤติการณ์ ได้ทรงเลือกสรรผู้ที่
 เหมาะกับหน้าที่ด้วย ต้องพระประสงค์อย่างยิ่งที่จะให้เอาใจ
 ใส่ดูแลการอยู่กินของนางพยาบาล ทรงเห็นอยู่เสมอว่าการ
 สอนศีลธรรมและสอนการอยู่กินทั่วๆ ไป ที่ถูกวิธีให้แก่นาง
 พยาบาลนั้น มีค่ามากเท่าเทียมกับการสอนตามหลักสูตรวิชา
 การพยาบาลนั้น

ต่อมาไม่ช้าก็เห็นได้ชัดว่า สถานั้นเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่สุดสำหรับเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในเวลานั้น ในเวลาหัวต่อหัวเดียวของงานอย่างขนานใหญ่นั้น ย่อมมีการขลุกขลักอย่างใหญ่เกิดขึ้นเป็นอันมาก ในหลายขณะ สถานี้ได้ช่วยจัดให้การบรรลุล่วงเป็นผลสำเร็จไปได้ เป็นที่น่าเสียดายว่าเมื่อได้ตั้งต้นปฏิบัติตามระเบียบดำเนินการนี้ได้ประมาณสามเดือน พระองค์ท่านก็เสด็จไปยุโรป แต่การก็ได้ดำเนินไปครบสองปีตามที่ได้กำหนดไว้ สมดังที่คิดคาดไว้ว่าภายหลังเหตุการณ์คงจะเปลี่ยนแปลงไป และเมื่อครบกำหนดแล้วก็ได้เลิกสถานี้ และตั้งกรรมการคณะแพทยศาสตร์ และกรรมการโรงพยาบาลศิริราชไว้ทำการแทนต่อมา แต่ในระหว่างหัวต่ออันไม่มีอะไรจะดีไปกว่าสภาพที่ได้ตั้งขึ้นไว้ในขั้นต้นนั้น เมื่อจะว่าถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ท่านสำหรับการชั้นนี้แล้ว คงจะไม่มีภารกิจที่ได้ทรงทำให้เป็นผลดีโดยทั่วไป แก่โรงพยาบาลศิริราชเท่ากับการนี้

ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ มีเหตุการณ์แพทย์เกี่ยวแก่พระองค์ท่านอีกอันหนึ่งคือ ในการที่เสด็จไปเชียงใหม่เพื่อเปิดโรงพยาบาลแมคคอมมิคใหม่ ของพวกเพรสไบทีเรียน มิซซันอเมริกา เมื่อมีคำกราบทูลเชิญเสด็จมา พระองค์ท่านยัง

ไม่แน่ว่าพระทัยในการที่จะรับ เพราะทรงเข้าพระทัยถึงการที่ควรและไม่ควรอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าจะเสด็จไปโดยทางราชการ ก็จะเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์ของหลวง ในการที่จะรับเสด็จและอื่นๆ ในทำนองนั้น ถ้าจะไม่เสด็จโดยทางราชการ หรือ ก็จะมีการครหาและเป็นการน้อยใจของประชาชน และเป็นที่แสดงให้เห็นอีกว่า ได้ทรงพระดำริใคร่ครวญถึงเรื่องว่าควรจะต้องประหยัดเงินไว้ใช้ในการอื่นที่มีประโยชน์กว่า แต่เรื่องควรจะถนอมน้ำใจประชาชนและข้าราชการก็มีอยู่ ภายหลังจึงตกลงพระทัยว่า ต้องเสด็จไปโดยทางราชการ ได้ทรงเป็นประธานในการเปิดโรงพยาบาลใหญ่ของจังหวัด และ สถานอนามัยสภากาชาดด้วย ในการเสด็จคราวนี้ ได้ทรงแสดงพระประสงค์ จะอุดหนุนนักเรียนที่ศึกษาสำเร็จ จากคณะแพทยศาสตร์ ๒ คน ให้ไปเป็นแพทย์ประจำบ้านที่โรงพยาบาลแมคคอมมิก เป็นปีๆ ถ้าโรงพยาบาลนั้นจะจัดที่อยู่ให้แก่เขา ทั้งทรงเห็นฐานะของการนั้น จึงทรงแสดงพระประสงค์จะอุดหนุนให้มีแพทย์อเมริกัน ๑ คน มาช่วยเหลือกิจการในโรงพยาบาลนั้น มีกำหนดสามปี แพทย์อเมริกันนั้นต่อมาได้เข้ามาทำการ แต่เรื่องแพทย์ประจำบ้านนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ

ในเวลานั้น ศาสตราจารย์ต่างประเทศ ในแผนกวิชาสรีรวิทยา ต้องการจะทำการตรวจค้นทดลองจากลิง ที่อันสมควร สำหรับเลี้ยงสัตว์ในไม่มีที่โรงเรียนแพทย์ และเป็นที่สงสัยว่า ควรจะปลูกไว้ที่นั่นหรือไม่ พระองค์ท่านทรงรับจะเลี้ยงไว้ที่วัง และทำกรงให้อยู่ การบางสิ่งสำหรับเรื่องนี้ไม่เป็นที่สำราญพระทัยนัก แต่ก็ทรงตัดเสียได้ เพราะมีความปรารถนาจะช่วยการชะนิตน์ในทุกทาง และช่วยเหลืออาจารย์ชาวต่างประเทศด้วย

การฝึกฝนนางพยาบาลที่โรงพยาบาลศิริราชเกิดเป็นปัญหาสำคัญขึ้น เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ปรึกษาได้เถียงกันหลายคราว ถึงเรื่องที่จะหานางพยาบาลชาวต่างประเทศมาช่วยจัดดำเนินการใหม่และสอนที่โรงเรียน ในที่ประชุมสภา พระองค์ได้สนับสนุนเห็นพ้องด้วยการที่คิดนั้น ในการปรึกษากันได้พูดเลยไปถึงเรื่องที่ว่า นางพยาบาลหลายคนเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ก็เลิกทำงานพยาบาล และไปแต่งงานเสีย ทรงรับสั่งยืนยันอย่างแน่นแฟ้นว่า การศึกษาฝึกฝนตามหลักสูตรของนางพยาบาลนั้น มีประโยชน์แก่ผู้ซึ่งภายหลังไปเป็นภริยามากเท่ากับผู้ที่คงทำการพยาบาลต่อไปเหมือนกัน

มีปัญหาสองเรื่องเกิดขึ้นเกี่ยวกับโครงการนี้ที่คิดจะบำรุงโรงเรียนนางพยาบาลให้ดีขึ้น คือ เรื่องหาที่อยู่ให้เหมาะสำหรับ

นักเรียนนางพยาบาล และพยาบาลอยู่ กับเรื่องหาทุนจ้างนางพยาบาลชาวต่างประเทศเข้ามา พระองค์ท่านได้ทรงจัดสรรเรื่องทั้งสองเรื่อง โดยทรงซื้อโรงเรียนวังหลังจากเพรสไบทีเรียนมิชชัน เป็นเงินห้าหมื่นบาท และให้โรงเรียนเข้าเป็นที่อยู่ของนางพยาบาล มีค่าเช่าพอเป็นพิธีเท่านั้น ต่อมาได้ทรงบริจาคเงินประมาณสองหมื่นบาทสำหรับซ่อมแซมโรงเรียน ที่ชื่อมานั้น และปลูกบ้านใหม่ สำหรับอาจารย์ผู้ปกครอง กับยังทรงรับรองจะประทานเงินสำหรับค่าแก้ไขซ่อมแซมและต่อเติมเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ไว้อย่างสูงปีละ ๖,๒๐๐ บาท เรื่องที่ ๒ คือ เรื่องเงินเดือนสำหรับนางพยาบาลชาวต่างประเทศ ๒ คน พระองค์ท่านก็ทรงประทานให้ การทั้งสองเรื่องนี้ได้ตกลงไว้ ตั้งแต่วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่โรงเรียนวังหลังนั้นฟังซื้อได้เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ เมื่อกระทรวงธรรมการได้รับอุปการะเช่นนั้น จึงทำให้ฐานะของการพยาบาลเปลี่ยนมาเป็นผลอันพึงพอใจ ซึ่งแต่เดิมยังเป็นที่น่าสงสัยอยู่ ด้วยน้ำพระทัยกว้างขวางเพื่อแผ่ของพระองค์ท่านนี้ เป็นผลช่วยแก้ไข้ปัญหาเกี่ยวกับด้วยการเงินของโรงพยาบาลให้ลุล่วงสำเร็จไปได้อีกอันหนึ่ง

เนื่องจากที่ต้องทรงทำการอย่างขมกั้ขมื่น อันเกิดแต่ความเห็นที่แตกต่างกันมากหลายในเรื่องการสร้างตึก การจัดการโรงเรียน และโรงพยาบาล และการเกี่ยวกับหลักการของมหาวิทยาลัยที่จัดให้สำเร็จได้ยาก ทำให้พระสรีรภาพของพระองค์ท่านอ่อนลง และเป็นที่น่าเห็นใจว่าไม่ทรงพระสำราญ เป็นที่รู้หรือเชื่อกันทั่วไปว่ามีพระโรคอยู่ ความจริงก่อนที่เสด็จกลับกรุงสยามเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ แพทย์ผู้หนึ่งในยุโรปได้กราบทูลว่า พระองค์จะมีพระชนม์อยู่ได้อีกไม่เกินสองปี (เป็นการกล่าวอันไม่คงามของแพทย์ที่จะบอกให้ผู้ช่วยรู้ว่ามีพระมรณะรออยู่) คำกล่าวนี้คงกระทบกระทั่งพระกมลบ้าง แต่ก็ยังทรงประกอบพระกรณียกิจอยู่เรื่อยไปโดยไม่ทรงบ่นย่อท้อหรือรับสั่งว่ากลัวแก่ผู้ใดที่ทำการร่วมกับพระองค์เลย เป็นการแสดงความกล้าไม่ย่ออย่างเยี่ยม

ในเดือนเมษายนปี พ.ศ. ๒๔๖๘ รู้สึกพระองค์ว่าพระอาการต้องการการเชี่ยวชาญจึงทรงให้แพทย์ในกรุงเทพฯ ๓ ตรวจพระอาการและทำรายงานถวาย เมื่อตรวจแล้วแพทย์ได้ถวายรายงานแนะนำให้เสด็จออกจากเมืองร้อนไปรักษาพระองค์ ที่อเมริกาหรือ ยุโรป ซึ่งมีอากาศดีกว่าและเหมาะกับพระอาการ ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ศกนั้น ได้เสด็จไปยุโรปและทรงเอาเจ้า

หน้าที่ใหม่คนหนึ่งของมหาวิทยาลัย ในแผนกวิชาฟิสิกส์ตามเสด็จไปศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ ต่างประเทศ โดยทุนเล่าเรียนส่วนพระองค์ด้วย ก็เป็นอย่างที่เคยๆมา ไม่ได้ตั้งพระทัยจะทรงพักผ่อนจริงๆ ตลอดเวลา ได้รับสั่งแก่ดอกเตอร์เบียร์สว่า จะเสด็จไปยุโรปและบางที่จะเลยไปอเมริกาเพื่อรักษาพระองค์ แต่ในโอกาสเดียวกันนั้นตั้งใจจะไปเที่ยวดูนักเรียน ของพระองค์ โรงเรียนแพทย์ และโรงพยาบาลบางแห่งในภาคกลางยุโรปด้วย

ในเวลาเกือบสองปีในกรุงเทพฯ นี้ เป็นเวลาที่ทรงทำงานคร่ำเคร่ง หรือบางทีจะเป็นงานที่ลำบากที่สุดที่ทรงทำเกี่ยวกับการจะบำรุงการแพทย์และการพยาบาลในกรุงสยามให้ดีขึ้น ให้เป็นการขยายบำรุงก้าวหน้าอย่างไกล แต่ในกิจการเหล่านี้เจ็บและนำมาซึ่งความน้อยพระทัย และการไม่พอพระทัยหลายครั้ง และเป็นที่น่าเสียดายว่า ความสงบพระทัยของพระองค์ไม่ใช่น้อยอย่างที่เรารู้จักกันว่า “สุขุม” อย่างดี คือว่าพระองค์ท่านไม่ทรงดำเนินตามหลักและตามทางปฏิบัติที่ทรงรู้สึกว่าได้แต่ถ่างเตี้ย แต่ได้ทรงระลึกรังเกียดถึงความเห็นและการกระทำของผู้อื่นที่แรงและทัดทานพระองค์ ทรงรู้สึกในคำกล่าวติชมของผู้อื่นง่ายเกินไป คือ รวมความว่าทรงเป็นพระบุรุษอันสุภาพเกินไป เพราะฉะนั้นเมื่อเสร็จจากการศึกษาและได้รับความ

เห็นไม่ตกลงกันในเรื่องวิธีจัดการงานและเสด็จกลับวังแล้ว แทนที่จะทรงลืมหืมความเห็นแตกต่างส่วนตัวเหล่านั้นเสีย กลับไปทรงรำพึงถึงเรื่องนั้นและเอาคำกล่าวติชมที่ได้ทรงรับในเวลาและนอกเวลาประชุมไปไตร่ตรองเป็นเวลานาน ๆ ดังตัวอย่างครั้งหนึ่ง ได้ทรงทราบว่า ในเวลาเราปรึกษากันถึงเรื่องแผนผังการก่อสร้างตึกสำหรับโรงเรียนและโรงพยาบาล มีแพทย์ผู้หนึ่งกล่าวคัดค้านว่าไม่ควรฟังพระดำริให้มากนัก เพราะว่าพระองค์ท่านไม่ใช่แพทย์ แต่ความจริงนั้นพระองค์ท่านได้ทรงศึกษาเรื่องตึกสำหรับการแพทย์จนทรงทราบดีกว่าใคร ๆ หมดในจำพวกแพทย์ด้วยกัน ความคัดค้านนี้เป็นที่ขัดเคืองพระทัย และได้ทรงจดจำไว้เป็นเครื่องเพิ่มพูนรุกเร้าพระมานะ ให้ ทรงศึกษาวิชาแพทย์ ให้สำเร็จ ได้รับปริญญา เพื่อจะได้สามารถโต้ตอบกับแพทย์ของโรงพยาบาลในเรื่องทั่วไปของการศึกษาอาชีพแพทย์

เวลานี้เป็นเวลา^๕ที่โรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลกำลังเดินก้าวหน้า ได้ตกลงในเรื่องสร้างตึกใหม่ และกำลังดำเนินการเรื่องสร้างตึกทดลองวิทยาศาสตร์ สำหรับวิชาแผนกกายวิภาควิทยา และสรีรวิทยา วิธีอำนวยความสะดวกโรงเรียนและโรงพยาบาลก็ได้ดำเนินไปเป็นปี^๖กแผ่นดี ที่อยู่สำหรับนางพยาบาลที่ได้จัดให้มากขึ้น และการร่วมมือให้ได้นางพยาบาลชาวต่างประเทศมาช่วย

ก็จะเห็นผลสำเร็จ นอกจากที่อาจารย์ผู้ปกครองนางพยามาลจะ
ได้ทรงเปลี่ยนแปลงการที่ควรหลายอย่างในโรงเรียนนางพยามาล
แล้ว อาจารย์นั้นยังได้ทรงทำให้มีผู้ขึ้นสมัครเข้าเป็นนักเรียน
เพิ่มขึ้นจากสามสิบคนเป็นเจ็ดสิบห้าคน การเหล่านี้พระองค์
ท่านได้ทรงเป็นผู้จัดทำแต่บางส่วนหรือทั้งหมด แม้พระวรกาย
จะไม่สมบูรณ์และมีเรื่องที่จะจัดได้โดยยากหลายอย่างก็ดี ก็ยัง
ได้ทรงจัดทำเรื่อยไป และนำมาซึ่งความเจริญอย่างมาก ผล
สำเร็จสมควรได้รับความสรรเสริญ ยกย่องจากพวกเราอย่างสูงสุด

ตลอดเวลานี้ ได้ ทรงทำการติดต่อกับกรมสาธารณสุข อย่าง
ใกล้ชิด และในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ทรงช่วยใน
การสอน อธิบดีกรมสาธารณสุขได้ทรงเรียกแพทย์สาธารณสุข
มณฑลเข้ามาอบรมในกรุงเทพฯ ฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ พระองค์
ได้ประทานปาฐกถาแก่แพทย์เหล่านี้หลายครั้ง และทั้งทรง
แสดงวิधिปฏิบัติ การสุขาภิบาลของกรุงเทพฯ ฯ หลายอย่างให้เขา
เหล่านั้นดูด้วย เรื่องหนึ่งของปาฐกถานั้นว่าด้วย “วิधिปฏิบัติการ
สุขาภิบาล” ต่อมาได้ทรงขยายความและพิมพ์ไว้ในหนังสือ
แถลงการณ์สาธารณสุขของกรมสาธารณสุข

ในเดือน พฤศจิกายน ได้ประทานลายพระหัตถ์มายัง
ข้าพเจ้าจากประเทศเยอรมันนี้ว่า ได้ทรงให้แพทย์ผู้หนึ่งตรวจ

และแพทย์ผู้หนึ่งลงความเห็นว่ อาการแห่งพระวักกะนั้น เนื่องมาจากพระกำลั้ง และวิถีประสาทอ่อนท่วไปมากกว่าเนื่องมาจาก การเปลี่ยนแปลงในพระวักกะเอง “โดยท่ว ๆ ไปการทำนายโรคของดอกเตอร์..... เป็นที่พอใจ เขาแนะให้ฉันรู้ว่า กำลั้งอ่อนของฉันนั้นอาจไม่เปลี่ยนแปลงไปได้ แต่ฉันควรจะทำการโดยทางใดทางหนึ่ง ให้ดีให้เหมาะแก่ความเป็นอยู่ไม่ให้ออกกำลั้งกาย หรือ ความคิดมากเกินไป เมื่อฉันถามความเห็นเขาว่า ฉันสามารถจะเรียนวิชาแพทย์อีกสองปีให้สำเร็จได้หรือไม่ เขาตอบว่าได้ เวลานั้นฉันยังไม่แนใจทางใดฉันหวังว่าการรักษาตัวของฉันจะได้ผลดีขึ้น ทำที่เป็นอยู่ในเวลานั้นยังไม่แนใจว่าควรจะเรียนต่อไปหรือไม่ แต่อย่างไรก็ดีฉันรู้สึกว่ ถ้าฉันจะทำเกี่ยวข้องกับโรงเรียนแพทย์อีกต่อไปแล้ว ควรอย่างย้งที่ฉันจะเรียนให้ได้จบหลักสูตรแพทย์ ในระวางสองปีที่อยู่ในกรุงสยาม ฉันรู้สึกตัวว่ฉันยังเป็นรองอยู่มาก” ในเวลานั้นทรงตั้งพระทัยจะเข้าศึกษาวิชาแพทย์ ปีสุดท้ายอีกสองปีที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด เพราะทรงรู้สึกว่อากาศที่ประเทศอังกฤษนั้นไม่เหมาะแก่พระองค์ท่าน หม่อม พระโอรสและพระธิดา ได้ทรงรู้ไว้ก่อนแล้วว่ อากาศในประเทศสกอตแลนด์ย้งไม่เหมาะแก่ครอบครัวมากขึ้น

ในเดือนพฤศจิกายน ศกนั้น ก็ได้รับข่าวว่า รอคกีเฟล
เลอร์มุณี ได้ตกลงยอมร่วมมือด้วย ในการจัดบำรุงโรง
เรียนพระคฤกรรภ์และพยาบาล ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้วว่า
การสำเร็จก็โดยความสนับสนุน และพระทัยกว้างขวางเพื่อแผ่
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์.

วาระที่ ๔

ปี พ.ศ.๒๔๖๙-๒๔๗๐

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหาดลลิตยเดช กรมหลวง
สงขลานครินทร์เสด็จกลับเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๖
กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๖๘ เนื่องในงานพระราชพิธีพระบรมราชา
ภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปก
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประทับอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่สัปดาห์ ใน
เวลานั้นทรงตั้งพระทัยจะจัดซื้อที่ดินติดต่อกองด้านเหนือ ของ
โรงพยาบาล ศิริราช เพื่อจะปลูกที่อยู่สำหรับนักเรียนแพทย์ลง
ในที่นั้น และให้กระทรวงธรรมการเช่า คิดค่าเช่าพอเป็น
พิธีอย่างเช่นเดียวกับที่อยู่ของนักเรียนนางพยาบาล ที่นั้นจะให้
กว้างขวางพอทำเป็นสนามสำหรับให้นักเรียน เล่น การกีฬาได้
ด้วย แต่เห็นจะเป็นเพราะทรงซื้อที่แปลงนี้ไม่ได้ จึงทำให้
พระดำริอันน่าสรรเสริญนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ

ตลอดเวลาอันน้อยที่ทรงประทับอยู่ในกรุงเทพฯ นี้ทรงเอา
พระทัยใส่ในกิจการงานของกรมสาธารณสุขมาก เมื่อนักเรียน

ส่วนพระองค์ก็กลับจากการศึกษาต่างประเทศมีปัญหาว่า จะให้เขาเหล่านั้นเข้าทำงานที่ใด ไม่แน่พระทัยว่าควรจะให้ไปทำงานที่โรงพยาบาลศิริราชหรือที่กรมสาธารณสุข ทั้งสองแห่งต่างต้องการคน และทรงฝึกฝนพระทัยในความเจริญของทั้งสองแห่งนั้นมาก ผลในที่สุดก็อย่างเคย ๆ มา คือ ทรงยอมอนุญาตให้นักเรียนนั้น ๆ เลือกเอาตามความพอใจสมัครของตนเอง

ได้บังเกิดความไม่แน่ใจ และการติดขัดในทางการบางอย่างเกี่ยวกับคึกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตั้งพระราชหฤทัยว่า จะสร้างพระราชทานแก่โรงพยาบาลศิริราช สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้ ได้ทรงวิ่งเต้นในเรื่องนี้ และเมื่อเสด็จกลับออกไปยุโรปเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ทรงรับสั่งว่า ได้รับคำรับรองว่าจะให้ตึกนั้นแล้ว และในที่สุดท้ายได้ตกลงให้เป็นตึกอักษรางค์ สำหรับคนไข้ที่ต้องรักษาทางอายุศศาสตร์

ในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ นางพยาบาลชาวต่างประเทศสองคนได้มาถึงกรุงเทพฯ จากสหภาพรัฐอเมริกา และตั้งต้นทำการขยายบำรุงโรงเรียนพระดงครภักดิ์และพยาบาล ชั้นนี้เป็นการตั้งต้นการร่วมมือวาระที่สามที่มูลนิธินี้ได้ช่วยเหลือ สองวาระแรกนั้นเกี่ยวกับการศึกษาวิชา

แพทย์และวิชาขั้นต้นของการแพทย์ ทั้งสามวาระนี้พระองค์
ได้ทรงเป็นผู้เริ่มช่วยมาแต่แรก

เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ประธานลยาพระหัตถ์
จากสหปาดิรัฐอเมริกามายังข้าพเจ้า รับสั่งถึงเรื่องหลายข้อ
เกี่ยวกับโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาล ก่อนหน้านั้นสักหน่อย
หนึ่งได้ทรงสนทนากับเจ้าหน้าที่ของ มูลนิธิที่กรุงนิวยอร์ก ว่า
ด้วยเรื่องโรงเรียนนางพยาบาล ในตอนหนึ่งของลยาพระหัตถ์
นั้นรับสั่งว่า “เมื่อมูลนิธินี้เสร็จธุระถอนตัวออกไปแล้ว
การจะเป็นอย่างไรต่อไปนั้นก็แล้วแต่มูลนิธินี้ ได้บำรุงโรงเรียน
ให้ไว้เป็นชนิดใด และแล้วแต่คุณวุฒิความรู้ และจรรยา
ของผู้ที่จะเข้ามาสวมจักอำนาจการโรงเรียน แทนผู้แทนของ
มูลนิธินี้ต่อไป แต่อย่างไรก็ดี ฉันมีความเชื่อมั่นแน่นอน
ว่าตลอดเวลาร่วมมือกันห้าปีหรือกว่านั้น มูลนิธิและผู้แทน
ของมูลนิธินี้ สามารถจะก่อบำรุงโรงเรียนให้ดำรงมั่นคง ถาวร
ตลอดกาลไปได้ ซึ่งฉันสามารถจะถือตัวเองว่าได้รับเกียรติยศ
มีส่วนช่วยสนับสนุนการนี้ และการที่ฉันเลือกบริจาคเงิน
เป็นจำนวนมากจากทุนของฉัน และบำเพ็ญเวลาและร่างกาย
ให้แก่โรงเรียนนี้ คงจะเป็นการถูกต้อง ” เป็นอันว่าได้
ทรงมอบความสำเร็จผลของโรงเรียน ไว้แก่ทั้งสองฝ่าย ที่ได้ร่วม

มอแกนนี่ ทั้งเป็นการรับสั่งยาในความเห็นของพระองค์ด้วยว่า ความประพฤตินั้นตัวบุคคลนั้น เป็นข้อที่ควรคำนึงอย่างยิ่งว่าผู้นั้นจะเหมาะแก่หน้าที่หรือไม่

ส่วนที่เกี่ยวกับพระธุระส่วนพระองค์นั้น ทรงรับสั่งว่า “ เวลานี้ฉันกำลังยุ่งกับการเรียนปีที่สาม ที่โรงเรียนแพทย์ของมหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ด้วยมีความหวังว่าจะเรียนให้จบหลักสูตรได้ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ในขณะที่เดียวกันนี้ฉันยังสามารถทำการในวิชาแพนคแบกที่เร็ว และการตรวจโรคบางอย่างที่โรงพยาบาลสำหรับเด็กเกี่ยวกับโรคท้องร่วงของเด็ก ซึ่งฉันคิดว่าอาจจะเป็นประโยชน์แก่กรุงเทพฯ เมื่อเรียนจบหลักสูตรแล้ว ฉันตั้งใจจะเรียนเป็นพิเศษในเรื่องโรคของเด็ก เป็นเวลาอย่างน้อยสักหกเดือนหรือหนึ่งปี อนาคตส่วนตัวฉันนั้นเป็นอย่างดีมาก เจ้าหน้าที่ในโรงเรียนแพทย์ได้เป็นธุระช่วยดูแลและตรวจอาการของฉันโดยตลอด ” ได้เคยรับสั่งอยู่เสมอ ๆ ว่าในกรุงเทพฯ ต้องการการสอนมารดาให้รู้จักระวังรักษาทารกและเด็กอ่อน ฉะเพาะอย่างยิ่ง ก็ในเรื่องการให้อาหาร ถ้าได้ทรงเป็นแพทย์ออกทำการรักษาจริงๆ แล้ว คงจะทรงเป็นแพทย์รักษาเด็ก แต่การที่จะเป็นแพทย์ออกทำการรักษานั้นทรงยอมรับว่าคงจะไม่น่าเป็นไปได้

ในระหว่างที่ทรงศึกษาวิชาอยู่ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดนั้น ผู้ที่
 ไปเฝ้าเยี่ยมที่ค้ำหนักของพระองค์ท่านและหม่อมที่เมืองบรู๊กลิน
 จะได้พบ ครอบครัวยุคที่มีความสุขสำราญ และครอบครัวยุคที่ยืนยง
 แข็งต่อภาระงานอย่างที่สุด ทรงรับรองนักเรียนไทยในสหปาลี
 รัฐอเมริกาที่ไปเฝ้าเป็นอย่างดีเสมอทุกเวลา สำหรับนักเรียน
 ไทยเหล่านั้นแล้ว ค้ำหนักเปิดรับเขาอยู่เสมอ สมเด็จพระเจ้า
 ฟ้า ๆ พระองค์ ทรงพักผ่อนหย่อนพระอริยาบทจากการเรียน
 โดยทรงช่วยเลี้ยงระวางและฝักฝนพระโอรสพระธิดา พระองค์
 ท่านและหม่อมได้ทรงใช้จ่ายและซื้อฉลองพระองค์และเสื้อผ้าแต่
 อย่างชนิดราคาข้อมเยาว่า เพื่อเป็นการประหยัดทรัพย์สำหรับ
 จะได้มีเงินไว้ใช้ ในการตั้งทุนเล่าเรียน ให้แก่กุลบุตรชาวสยาม
 มากขึ้น พระองค์ท่านและหม่อมทรงรู้สึกว่ามีสิทธิที่จะใช้
 เงินซื้อของสำหรับดูเล่นเท่านั้น คนไทยบางคนในอเมริกา
 เห็นว่าที่ทรงทำไปนั้นไม่สมแก่พระเกียรติยศ ในมหาวิทยาลัย
 ฮาร์วาร์ด ก็ทรงเป็นแต่เพียงนักเรียน แพทย์ผู้หนึ่ง ไม่ใช่เจ้านาย
 ในพระนามบัตรก็มีว่า “ มิสเตอร์มหิดลสงขลา ” ในเวลาที่ประ
 ทับอยู่ในประเทศที่ไม่มีเจ้านาย พระองค์ท่านก็ไม่ใช่เจ้านาย
 เราถือว่าการที่วางพระองค์เช่นนั้น เป็นการให้เกียรติยศอันแท้
 จริงแก่ประเทศของเรา และสมกับพระลักษณะของการเป็น

เจ้านายที่แท้ หม่อมของพระองค์นั้นไม่เพียงแต่เป็นผู้คล้อยตาม หรือเป็นผู้ที่ช่วยเหลืออย่างดีที่สุดในพระตำริเรื่องการศึกษา และการบริจจาคทรัพย์เท่านั้น แต่ได้เป็นผู้ตัดสินใจด้วย การที่พระองค์และหม่อมได้อยู่และศึกษา ในเมืองต่างประเทศนั้น ไม่ได้เป็นเหตุละลด ในการที่จะทำการเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนร่วมชาติ

เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ประทานลายพระหัตถ์มาว่า ทรงเห็นพ้องด้วยความดำริ (ซึ่งกระทรวงธรรมการและมูลนิธินั้นได้ดำริไว้) ที่จะจัดหานางพยาบาลชาวต่างประเทศคนที่สามเข้ามาสอนวิชาผะดุงครรภ์ พระองค์ท่านจะประทานเงินเดือน ในอย่างเดียวกับ ที่ประทานสองคนแรก มาแล้วนั้น

ในระวางนี้ ทรงทำการศึกษาเป็นอย่างคร่ำเคร่งหนักมากกว่าที่ทรงรู้สึก และพวกครูพากันเป็นห่วงร้อนใจในอนามย์ของพระองค์ท่าน เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ดอกเตอร์เบียร์ส์ ได้ถวายหนังสือตอบลายพระหัตถ์ที่รับสั่งถามถึงเรื่องงานที่จะทรงทำเมื่อสำเร็จจากการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ แล้ว ดอกเตอร์เบียร์ส์ถวายคำแนะนำว่า ก่อนที่จะตกลงพระทัยในทางใด ควรที่จะทรงหารือกับนายแพทย์ของพระองค์

ท่านที่เมืองบอสตันเสียก่อน เนื่องจากที่ได้เห็นพระองค์ท่าน ทรงประกอบพระกรณียกิจในปีที่แล้วมา ดอกเตอร์เบียร์สมีความเล้าร้อนใจในเรื่องอนามัยของพระองค์ท่านมาก และกราบทูลเตือนว่า ที่มีพระประสงค์อันยิ่งใหญ่ก็เพื่อที่จะให้ได้รับปริญญาเท่านั้น จึงถวายความเห็น ว่า เมื่อได้ทรงรับปริญญาแล้ว ก็ควรจะปฏิบัติพระองค์ไปในทางที่จะบำรุงรักษาพระอนามัย และพระกำลัง การที่น่าข้อเหล่านี้นักกล่าวไว้ก็เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า การที่จะทรงศึกษาอีกต่อไปและการที่เตรียมพระองค์ให้ดีขึ้นอีกนั้น เป็นพระประสงค์จำนงอย่างยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ นักเรียนแพทย์พระองค์นี้ พระประสงค์อันนี้ถึงกับทำให้ทรงลึ้มว่า พระกำลังแห่งพระสรีระภาพมีการจำกัดไม่สามารถคงทนในทุกสิ่งทุกอย่างได้

การก่อสร้างตึกอำนวยการที่โรงพยาบาลศิริราช ได้แล้วเสร็จและได้ใช้เป็นสถานที่ทำงานในระวางปีนี้ นอกจากนี้ห้องทำงานแผนกอำนวยการโรงเรียนแพทย์ และโรงพยาบาลแล้ว ยังมีห้องคนไข้นอกสถานที่ ห้องจำหน่ายและปรุงยา ห้องสมุดและห้องอ่านหนังสือ กับห้องประชุม ค่าก่อสร้างตึกนี้สิ้นเกือบ ๒๐๐,๐๐๐ บาทพอดี เป็นส่วนที่ได้ทรงบริจาค

ทรัพย์ช่วยครึ่งหนึ่ง ตักนึ่ง จึงเป็นอันแสดงว่าได้ประทานเงิน
อีก ๑๐๐,๐๐๐ บาท

ในเดือนธันวาคม กระทรวงธรรมการได้รับลายพระหัตถ์
รับสั่งถามว่าเมื่อทรงศึกษาวิชาสำเร็จ และเสด็จกลับเข้ามาแล้ว
จะทรงทำงานเป็นแพทย์ประจำบ้าน ที่โรงพยาบาลศิริราชสักหนึ่ง
ปี คณะแพทยศาสตร์ไม่เห็นมีความยากลำบากในทางกรอย่างไร
เลย และนอกจากจะเป็นการถวายโอกาสให้ได้ทรงทำการ
ตามที่ต้องพระประสงค์อย่างยิ่งแล้ว ยังเป็นผลดีว่าถ้าพระองค์
เสด็จมาทรงรับตำแหน่งหน้าที่นั้นแล้ว มีการหลายเรื่องเกี่ยว
ด้วยการทำงานของคณะก็จะได้ตั้งต้นทำและบำรุงให้ดีขึ้น ภาย
หลังได้ตกลงกันว่าจะกราบทูลเชิญให้ทรงรับหน้าที่หัวหน้าแพทย์
ประจำบ้าน ซึ่งจะทำได้ทรงติดต่อกับงานทุกแผนกในโรง
พยาบาลและโรคทุกชนิดที่มีผู้ไปขอรับการรักษาพยาบาลที่นั่น.

วาระที่ ๕

ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ - ๒๔๗๒

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ทรงประกอบพระธุระส่วนพระองค์มากกว่าในเรื่องที่เกี่ยวกับมหาชน เพื่อประกอบส่วนหนึ่งของวิชาพิเศษ ที่ทรงศึกษาที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดในเรื่องการตรวจและรักษาโรคเด็ก พระองค์ได้ทรงเขียนรายงานเรื่องตัวตืดในเด็กเกิดจากกินปลา สองเรื่อง เป็นอย่างดีมาก และเป็นรายงานฉบับแรกในเรื่องนี้ที่ปรากฏในรัฐแมสเซซชูเซตส์ ส่วนหนึ่งของรายงานนั้นได้ทรงเขียนร่วมกับคนอื่นคนหนึ่ง ภายหลังได้มีผู้เอารายงานนี้ลงพิมพ์ไว้ในหนังสือข่าวแพทย์ฉบับหนึ่ง

เมื่อเดือนมิถุนายน ศกนั้น ทรงสอบไล่ได้ปริญญา M.D. (ด็อกเตอร์ออฟเมดิซิน) ชั้นเกียรตินิยมจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เป็นอันว่าสำเร็จพระปรารธนาอย่างใหญ่ของพระองค์ ท่านในอันที่จะได้ความรู้ทางแพทย์ เพื่อที่จะได้ปริญญาขั้นกับ

ประกาศนียบัตรวิชาสาธิตสุข (C.P.H.) พระองค์ท่านต้อง
 ทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดเป็นเวลาหกปี ก็ปีหนึ่ง
 ตามหลักสูตรวิชาขั้นต้นของการแพทย์ และอีกห้าปีตามหลักสูตร
 วิชาแพทย์ ปีที่หกที่เป็นปีสุดท้ายนั้นทรงศึกษาสำเร็จ
 ด้วยความลำบากมาก ในราวกลางปีนั้นพระโรคเกาต์ที่พระวัชระ
 อักเสบขึ้น ซึ่งทำให้แพทย์หนักใจอย่างมากที่เดี๋ยวมั้งจะไม่
 หายได้ และก่อนที่จะทรงสอบไล่ครั้งสุดท้ายเกิดมีพระอาการ
 ประชวรซึ่งแพทย์ตรวจพบว่าเป็นพระโรคไส้ตัน โดยที่ทรง
 ประชวรครั้งนี้ เจ้าหน้าที่ในโรงเรียนได้กราบทูลผ่อนผันไม่ให้
 ต้องสอบไล่เป็นการถวายสิทธิพิเศษแก่พระองค์ แต่ไม่ทรง
 ยอมรับผลอันนี้ และได้ทรงสอบไล่ไปพร้อมกับนักเรียนอื่นๆ
 เมื่อทรงสอบเสร็จได้คะแนนชั้นเกียรตินิยมแล้ว แพทย์ก็ได้
 ได้ทำการผ่าตัดเอาพระอันตันออก ถึงแม้ว่าการตัดผ่านนั้นจะได้
 ทำโดยวิธีฉีดยาสลบเข้าในข้อไขสันหลังเพื่อป้องกันไม่ให้มีพิษ
 เนื่องจากการดมยาสลบที่ดี ก็ยังเป็นกรที่น่ากลัวอันตรายมาก
 เนื่องแต่พระอนามัยไม่ปกติในเวลานั้น จึงไม่ทรงสามารถ
 ที่จะศึกษาเป็นพิเศษในเรื่องโรคของเด็ก ตามที่ได้ตั้งพระทัยไว้
 และแทนที่จะทรงทำการนี้ ได้เสด็จไปยุโรปเพื่อรักษาพระ
 อาการให้หายคงคืนอย่างเดิมก่อนเสด็จกลับกรุงสยาม เป็น

พระอุปนิสัยของพระองค์ท่าน ๆ หาได้ทรงพักผ่อนเพื่อให้พระ
 อากาโรบายคงเดิมตลอดเวลาไม่ ได้เสด็จไปเยี่ยมเยียนนัก
 เร็วของพระองค์ และทอดพระเนตรการแพทย์ต่าง ๆ ไม่ได้
 ยอมให้การอะไรผ่านพ้นไปได้ แม้แต่บัญชีรายชื่อหนังสือ
 เรื่องการแพทย์ที่ทรงรับอยู่ และที่ตั้งพระทัยจะรับก็ได้ประ
 ทานมาให้สำรวจดูกับบัญชีหนังสือ ที่โรงพยาบาลศิริราช และ
 สถานเสาวภาซึ่งรับอยู่แล้ว เพื่อจะได้ไม่ให้ซ้ำกัน

ในตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ พระองค์นี้ได้
 เสด็จกลับกรุงสยามถึง สิงคโปร์ วันที่ ๓ ธันวาคม และ เสด็จ ถึง
 กรุงเทพฯ ในวันที่ ๑๓ เดือนนั้น เมื่อเสด็จลงจากเรือที่สิงคโปร์
 มีพระอาการอ่อนเพลียและชืด แต่เมื่อเสด็จขึ้นบกแล้วสอง
 สามวันพระอาการดีขึ้นมาก และโดยทั่ว ๆ ไปแล้วจะสังเกต
 ได้ว่าพระวรกายแข็งแรงขึ้นมากกว่าที่ เรา คิด คาด กัน ทรง
 ทราบว่าพระสรีระภาพของพระองค์เป็นอย่างไร เพราะว่าได้
 ให้แพทย์ตรวจดูโดยละเอียดแล้วที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด และ
 ทรงทราบผลของการตรวจนั้นดี เมื่อพระอนามัยโดยทั่วไปดี
 แล้ว พระวิภะก็ทำการเป็นอย่างดี แต่ถ้าทรงประชวร
 หวัดหรือไข้หวัด หรือ มี พระโรค อื่น ทำนองเดียวกัน มารบกวน
 แล้ว พระวิภะก็กำเริบอีกเสบขึ้นทันที ได้รับสั่งแก่ข้าพเจ้า

ถึงเรื่องพระอาการเหล่านี้โดยตรงๆ อย่างที่เคยทรงเสมอ และไม่ได้ทรงพยายามจะรับสั่งให้เห็นว่ามีพระอาการน้อยกว่าที่เป็นจริงเลย ไม่ได้ทรงแสดงว่าเป็นห่วงออกมาโดยตรง แต่เท่าที่สังเกตได้นั้นดูเหมือนพระองค์ทรงยอมรับว่าพระองค์จำต้องทรง ทำการงาน เพียงเท่าในฐานะของผู้ที่มีร่างกายยังไม่สมบูรณ์

ในเวลานั้นไม่ได้ทรงเป็นห่วงถึงเรื่องการเงิน ของโรงเรียน แพทย์และโรงพยาบาลมากนัก แต่ทรงเอาพระทัยใส่มาก ในเรื่องการทำงานที่โรงเรียนและโรงพยาบาลได้ทำไป มีพระดำริหลาย ประการ อันจะเป็นเครื่องช่วยเหลือและรูกเร้าใจนักเรียน แพทย์และผู้ศึกษาการแพทย์สำเร็จแล้วในกรุงสยาม ได้มี ผู้กราบทูลขอให้ ทรงบรรยายการนี้เป็นข่าว เพื่อจะได้พิมพ์ โฆษณาให้เป็นผลช่วยโรงเรียนแพทย์ ไม่ได้ทรงยอมทำรับสั่งว่า ได้ออกไปจากกรุงสยามนานแล้ว และเวลานี้ไม่ทรงทราบว่า ในฐานะการแพทย์ในพื้นที่เมืองเป็นอย่างไร แต่ได้ประทานเรื่อง เกี่ยวด้วยการกระทำและพระดำริของพระองค์ท่านว่าทรงมี หน้าที่ ต่อพระองค์เองและผู้อื่นอย่างไร เรื่องที่ประทานนั้นเป็นการ แสดงอย่างที่ว่าทรงมีความเคารพต่อพระภคินีก็จ้อย่างไร ซึ่ง เป็นเรื่องสมควรจดจำไว้

“ฉันตั้งใจจะอยู่ในกรุงสยามตลอดไป คำลือหรือการ
 คีตาคาดทั้งหมดจะได้มาจากทางใด ๆ ก็ดีเกี่ยวกับหน้าที่ที่ฉันจะ
 รับทำหรืองานที่ฉันจะทำนั้นเป็นเรื่องไม่มีมูลเลย ยังไม่มีใคร
 เลยจะเป็นรัฐบาลที่ดี หรือสถานที่เอกชนที่ดีได้ร้องขอให้ฉัน
 รับหน้าที่อันใด ยังไม่มีการใดแน่นอนแก่ฉันเลย แต่
 อย่างไรก็ตามในชั้นแรกการทำงานที่ฉันจะทำนั้น ก็ต้องแล้วแต่
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระมหากรุณาดำรัสสั่ง

และอย่างไรก็ดี ฉันหวังว่าฉันคงจะทำการเกี่ยวกับการ
 แพทย์และการสาธารณสุขได้ต่อไปอยู่เสมอ และเมื่อมีเจ้าหน้าที่
 แห่งท้องถิ่นผู้ชำนาญช่วยแนะนำฉันแล้ว ฉันคงจะได้รู้ฐานะ
 ที่เป็นจริงของคนไทยได้บ้าง และบางทีจะได้ ใช้ความรู้ที่ฉัน
 ได้รับความการศึกษาต่างประเทศให้เป็นประโยชน์ได้บ้าง

ส่วนที่เกี่ยวกับงานรัฐบาลนั้น ฉันหวังว่าคงจะรับทำแต่
 ฉะเพาะงานที่ฉันมีวุฒิเหมาะ เพราะได้ฝึกฝนมาทางนั้นและ
 ถูกแก่นิสสัยของฉัน และเมื่อจะให้ฉันรับหน้าที่ใด ๆ ก็ดี ฉัน
 คงจะได้รับความอุดหนุนในทางเงินและรับความช่วยเหลือจากคน
 โดยทั่ว ๆ ไปพอเพื่อที่จะให้งานนั้นได้ผลดีจริง ๆ

โดยความจงรักภักดีของฉันต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ฉันไม่สามารถจะรับหน้าที่ใด ๆ ของรัฐบาลเพียงแต่เป็นเครื่อง

ประดับและรับเงินเดือนสำหรับการทำเช่นนั้น ถ้าเรื่องเป็นเช่นนั้นฉันรู้สึกว่าคุณควรจะออกจากหน้าที่นั้นดีกว่าและให้ข้าราชการที่ควรจะทำและเป็นผู้ที่ต้องการได้เงินเดือนของรัฐบาลมากกว่าฉันเข้าทำแทน

โดยที่ต้องให้แพทย์ทำการตัดผมฉันอย่างใหญ่เมื่อเร็ว ๆ นี้ความเป็นไปในอนามัยของฉันนั้นทำให้ฉันจำต้องผ่อน ๆ การเข้างานสมาคมแต่ที่ละน้อย เพราะฉะนั้นฉันไม่คิดว่าในปีนี้นั้นจะไปในงานสมาคมมากนัก ”

ในเวลาสองสามเดือนในระวางปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ที่ทรงทำการนั้นคืออย่างที่เคย ๆ มา คือ เกี่ยวด้วยการแพทย์โดยทางต่างๆ แต่อันที่สำคัญยิ่งก็คือการประทานทุนเล่าเรียนส่วนพระองค์ แก่กุลบุตร ทรงเพิ่มจำนวน ขึ้นเป็นสิบตำแหน่ง เพื่อให้ ศึกษาวิชา แพทย์สาธารณสุข นางพยาบาล หรือวิชาลักษณะใดแห่งวิชาขั้นต้นของการแพทย์ ข้อความต่อไปนี้ชี้ให้เห็นว่าสมเด็จพระองค์นั้นทรงมีพระดำริอย่างไรในเรื่องคุณวุฒิของผู้ที่จะสมควรได้คัดมาจากใบแจ้งความที่ประทานแก่ผู้จะขึ้นใบสมัคร

“ไม่เป็นข้อสำคัญว่า ผู้สมัครนั้นจะต้องเป็นผู้เฉลียวฉลาดในการเรียน หรือเคยสอบไล่ได้คะแนนดีอย่างสูงมาจริงอยู่คุณวุฒินี้เป็นอุปสรรคส่วนหนึ่ง แต่ข้อสำคัญที่ว่าผู้นั้น

จะต้องแสดงว่าตนมีความฝักใฝ่ใจเป็นพิเศษและมีนิสัยเหมาะสมกับวิชาที่ตนสมัครขอไปเรียน ผู้สมัครจะต้องแสดงว่าในกรุงสยามตนได้เรียนวิชา เตรียมเบื้องต้นของวิชาที่สมัครขอไปเรียนนั้นตามที่จะหาเรียนได้หมดแล้ว ความรู้ในภาษาต่างประเทศจะนับรวมเข้าช่วยกับคุณวุฒิอื่น ๆ ด้วย โดยทั่วไปก่อนที่จะให้ได้รับทุนส่งไปเมืองต่างประเทศ ผู้สมัครจะต้องแสดงว่าตนได้ใช้โอกาสหมดแล้วในอันที่จะฝึกฝนเรียนวิชาในกรุงสยามว่าโดยทั่วไปผู้สมัครจะต้องมีอนามยที่สมบูรณ์ และความประพฤติเรียบร้อย และความตั้งใจจริงจังในวิชานั้น ความคิดอ่านตั้งใจที่จะทำงาน เมื่อเสร็จจากการศึกษาแล้วจะนับรวมเข้าด้วยใบสมัครของผู้ที่ขึ้นขอรับทุนเล่าเรียนวิชาในกรุงสยาม ก็จะได้วินิจฉัยโดยทำนองเดียวกันนี้ด้วย แต่ไม่สู้จะเคร่งครัดมากเท่าขอสมัครไปศึกษาต่างประเทศ” ได้ทรงเลือกคัดจากใบสมัครที่มีผู้ยื่น และจัดส่ง นักเรียนที่เรียนสำเร็จวิชาแพทยสองคน นางพยาบาล คนหนึ่งไป ศึกษาวิชา เพิ่มเติม ที่ สหปาลรัฐอเมริกา และประเทศอังกฤษแล้ว และยังมีผู้อื่นอยู่ในบัญชีอีกหลายคน

ในเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๑ พระองค์ได้ทรงเป็นสมาชิกของแพทย์สมาคมแห่งกรุงสยาม และได้ประทานพระกระแสรับสั่งในที่ประชุม ประจำปี ว่าไม่ ทรง มี พระเวลาพอจะ

ตระเตรียมแถมลงเรื่องการแพทย์ รับสั่งว่าการที่ทรงศึกษาวิชาแพทย์นั้นทำให้พระองค์ท่านได้รับความสนุกและความพอพระทัย แต่ว่าพระประสงค์อันแท้จริงนั้นก็คือ เพื่อจะทำพระองค์ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ชาติ รับสั่งต่อไปว่าในกรุงสยามนั้นยังมีหนทางอีกเป็นอันมากที่จะช่วยกันบำรุงการแพทย์ให้เจริญขึ้นได้ แลควรจะช่วยกันในเรื่องการสืบค้นคว้าเป็นการเบื้องต้นอันหนึ่ง ควรจะศึกษาสืบสวนถึงสมุฏฐานของโรคในเมืองนี้ ในหนังสือว่า ด้วยการแพทย์ ไม่ได้ ทรงพบ เรื่องราวกล่าวถึงถึงกรุงสยามเลย หรือกล่าวถึงก็แต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเหตุว่าไม่ได้เคยพิมพ์สถิติไว้หรือหาไม่ได้เลยทีเดียว

ได้รับสั่งย้าถึงเรื่องการสืบค้นคว้าไว้ในลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ซึ่งได้ทรงสอดพิมพ์สำเนาเรื่องราวด้วยการสืบค้นคว้าสามฉบับที่ หมอเดิม บุณนาค นักเรียนส่วนพระองค์ผู้หนึ่ง ซึ่งเวลานี้กำลังศึกษาวิชาพิเศษอยู่ในประเทศเยอรมันนี้ แล้วจะกลับเข้ามาทำงานอยู่ในแผนกสถิติกรรมของโรงเรียนแพทย์เป็นผู้เรียบเรียง ตอนที่ลายพระหัตถ์นั้นว่า “ดูเหมือนไม่จำเป็นจะต้องกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่าฉันมีความตั้งใจเท่าใด ที่ได้เห็นนักเรียนของเราทำการนี้”

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์ก็ได้เป็นคนแรกที่ทรงรับ
ภาระช่วยในเรื่องการสืบค้นคว้าทางแพทย์ในกรุงเทพฯ ได้
ประทานลายพระหัตถ์มายังข้าพเจ้าในฐานะเป็นคณบดี รับสั่ง
ประทานทุนสำหรับการสืบค้นคว้าทั้งสองตำแหน่ง ในระหว่างปี
พ.ศ. ๒๔๗๒ ในลายพระหัตถ์นั้น ได้รับสั่งเหตุผลอย่างบริบูรณ์
ดีกระฉ่างและเป็นธรรมที่สุด และเป็นการแสดงพระลักษณะ
ของพระองค์โดยแท้จริงทุกทาง ลายพระหัตถ์นั้นคือสมควรจะคัด
ลงมาไว้โดยเต็ม

วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

แจ้งความมายัง ดอกเตอร์เฮลลิส

การที่เรียนจบหลักสูตรวิชาแพทยนั้น ไม่ได้หมายความว่า
นักเรียนผู้นั้นได้เรียนรู้การแพทย์หมดแล้ว แต่เป็นการตรงกัน
ข้าม การที่เรียนจบนั้นเป็นแต่เพียงขั้นหนึ่งของวิชาการศึกษา
ทางแพทย์ คือว่าความจริงนักเรียนผู้นั้นได้เรียนจบตามตำรา
และบัดนี้ เป็นผู้ ที่สมควร และสามารถจะรับผิดชอบในการ
เรียนต่างๆ ที่เกี่ยวสุขภาพของประชาชน ที่ไม่สมบูรณ์โดยวิธี
ทำการจริง และโดยลำพังตนเองได้เท่านั้น เป็นการเรียน
วิชาแพทย์ต่อ แต่เป็นโดยวิธีที่ต่างกับวิธีเดิมบ้างเล็กน้อย

จะเป็นแพทย์ที่ดีต่อไปในภายหน้าไม่ได้ นอกจากแพทย์ผู้นั้น
เมื่อสำเร็จวิชาใหม่ๆ จะรู้สึกว่าคุณจะต้องยังคงเป็นนัก
เรียนอยู่ต่อไปอีกตลอดเวลาที่ทำการแพทย์นั้น

ด้วยเหตุนี้ ฉันเห็นว่าผู้ที่สำเร็จจากการศึกษาวิชาแพทย์มา
ใหม่ๆ ควรจะให้เขามีโอกาสที่จะตั้งต้นดำเนินการในชีวิตของ
เขา ความจริงก็เป็นแต่เพียงการศึกษาอีกอันหนึ่ง โดยให้
ทำงานในหน้าที่แพทย์ประจำบ้าน หรือทำงานในห้องทดลอง
วิทยาศาสตร์อย่างน้อยสักหนึ่งปี และให้อยู่ในความควบคุม
ดูแลแนะนำของผู้ที่ชำนาญกว่าจนกว่าคุณจะมี ความ เชื่อ มั่น ใน
ตนเองพอ และมีความรู้สึกในความรับผิดชอบของคุณพอที่จะตั้ง
ต้นทำการโดยลำพังตนเองได้

เป็นที่น่าเสียดายว่า การที่จะฝึกหัดในโรงพยาบาลเมื่อ
สำเร็จจากการศึกษาแล้วนั้นยังยากและอยู่ในวงจำกัด เพราะ
ฉะนั้นฉันจึงได้จัดตั้งทุนนี้ไว้ไว้แก่นักเรียนที่เรียนจบปีนี้ ซึ่ง
ยังไม่ได้ฝึกหัดในโรงพยาบาลเพื่อที่จะให้โอกาส เขาได้ ทำการ
ฝึกฝนจริงอยู่ในความควบคุมดูแล ของ ผู้ ชำนาญ ใน วิชา แพทย์
พิเศษบางแผนก

การที่ฉันตั้งทุนนี้ ที่จริงก็เป็นเพียงการทดลองและตั้งไว้
ชั่วคราวเพาะปีหนึ่งก่อน ต่อไปในภายหน้าหวังว่าเราคงสามารถ

จะวินิจฉัยได้ว่าทุนชนิดนี้จะเป็นผลอุปกรณ์แก่ความต้องการ
ของโรงเรียนเราได้หรือไม่ และยังคงต้องแก้ไขต่อไปในภาย
หน้า เพื่อจะยังประโยชน์ที่ดีที่สุดให้แก่การศึกษาวิชาแพทย์
ในกรุงสยาม

สำหรับเวลานี้ฉันขอให้คุณไว้สองตำแหน่ง โดยมีข้อบังคับ
ดังต่อไปนี้

(๑) คุณให้ชื่อว่า “คุณเพื่อทำการสืบค้นคว้าและการ
สอนในโรงพยาบาลศิริราช”

(๒) ความประสงค์ในการที่ตั้งทุนนี้เพื่อจะให้ผู้รับได้ทำ
การฝึกฝนจริงๆ ในวิชาแพทย์บางแผนกต่อไป หวังประโยชน์
ที่จะเตรียมผู้นั้นให้สามารถทำการสืบค้นคว้า โดยลำพังตนเองได้
ต่อไปในภายภาคหน้า ให้เขาสามารถได้ความรู้ชนิดที่ถูกใน
ความเชื่อมั่นในตนเอง อันเป็นของจำเป็นสำหรับการทำงานในวิชา
ชีพ เพื่อที่จะให้รู้สึกตนได้ว่า แท้จริงตนมีความรับผิดชอบ
อย่างใหญ่ในหน้าที่ของวิชานั้น เพื่อที่จะเพิ่มพูนความสนใจและ
ความเข้าใจของเขาในเรื่องอนามย์ที่ไม่สมบูรณ์ให้มากขึ้น และ
ในที่สุดก็เพื่อจะรู้ค่า ความปรารถนาของเขาให้เขา อยากสอน
อยากแบ่งความรู้เพื่อเป็นเครื่องช่วยชักนำให้ประชาชนชาวสยาม
ทราบดีว่า การที่มีร่างกายและใจอันสมบูรณ์นั้นมิมีค่าเพียงไร

(๓) คุณนายหนึ่ง ๆ ให้จ่ายเป็นเงินเดือน ๆ ละ ร้อยบาท ตั้งต้นแต่เดือน เมษายน จนถึงสิ้นเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

เมื่อสิ้นปี ถ้าผู้ที่ได้รับทุนนั้นทำการให้เป็นที่พอใจ และเรียบเรียง แต่งเรื่องแถลงถึงผลของการศึกษา สืบค้นคว้านั้น เป็นหลักฐานมาแสดงจนเป็นที่พอใจของคณะกรรมการแห่งคณะแพทยศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยแล้ว จะจ่ายเงินรางวัลให้เป็นเงิน เจ็ดร้อยยี่สิบบาท

(๔) ทุนนี้ไม่ได้ทำให้ผู้รับได้ค่ากินค่าอยู่เปล่า ๆ ที่โรงพยาบาล แต่เรื่องที่อยู่นั้นอาจจะพุดจาดตกลงกับเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาลได้

(๕) นอกจากหน้าที่พิเศษแล้ว ขอให้คณะกรรมการมอบนับผู้ที่ได้รับทุนนี้ เข้าในจำพวกเจ้าหน้าที่ในการสอนเป็นเครื่องทดแทนการที่ผู้นั้นได้เป็นผู้ช่วยทำงานในโรงพยาบาล และโรงเรียน และการสอนประจำ

(๖) ให้คณะกรรมการอำนาจที่จะวินิจฉัยถึงสภาพและวงขอบของทุนสองตำแหน่งที่จะเลือกสรรผู้สมควรได้รับ ทุนนี้จากนักเรียนที่เรียนจบหลักสูตรปีนั้น และได้ยื่นใบสมัครไว้ ทั้งมีอำนาจที่จะสั่งให้ผู้นั้นเข้าทำงานในแผนกใด แล้วแต่เห็นว่าแผนกนั้นจะต้องการผู้ช่วย และ เป็น แผนก ที่จะ ทำ การ ให้ ได้ สม

ประสงค์ในเรื่องนี้ ให้คณะกรรมการจัดงานและดูแลควบคุมงานของ
ผู้นั้น ทั้งให้เป็นผู้สอดส่องดูด้วยว่าผู้นั้นได้ทำการสำเร็จไป
เพียงใด กับทั้งให้เป็นผู้วินิจฉัยในขั้นสุดท้ายด้วยว่า ผู้นั้น
ได้ทำความดีพิเศษอันควรได้รับรางวัลดังที่กล่าว มา ข้าง ต้นนั้น
หรือไม่

(๗) ถ้าผู้ที่ได้รับทุนนั้นคนใดคนหนึ่งหรือทั้งสองคนได้
แสดงความสามารถเป็นพิเศษ ผู้นั้นอาจได้รับทุนไปศึกษา
วิชาต่อณต่างประเทศในภายหลัง

(๘) เรื่องที่จะเรียบเรียงแต่งขึ้นนั้น จะต้องเป็นเรื่อง
ใหม่ไม่ได้คัดลอกมา และทำโดยลำพังตนเอง มีคำอธิบาย
เท่าถึงประวัติศาสตร์ของเรื่องนั้น สิ่งเหล่านี้จะถือเป็นคุณ
สมบัติของเรื่องนั้น ลักษณะของเรื่องนั้นเป็นส่วนสำคัญอัน
หนึ่งที่จะใช้ในการวินิจฉัยว่าผู้นั้นควรจะได้รับรางวัลหรือไม่

(๙) ค่าใช้จ่ายในการทำการสืบค้นคว้า แผนกที่ผู้รับ
ทุนไปทำการอยู่ด้วยกับผู้รับทุนจะต้องช่วยกันออกตามกับผู้รับทุน
กับหัวหน้าแผนกนั้นจะได้ตกลงกัน นอกจากจะได้ทุนพิเศษ
มาจากทางอื่นช่วย

(๑๐) ผู้สมัครจะต้องเป็นผู้มีจรรยาดี ฝักใฝ่ในงานของ
ตน และมีกำลังกายและใจอันสมบูรณ์

ขอให้ผู้สมัครมายื่นใบสมัคร การเลือกคัตนั้นจะต้อง
ทำให้ทันในกำหนดให้มีเวลาพอที่จะร้องขอการผ่อนผันในการ
เกณฑ์ทหารได้.

โดยความนับถือ
(ลงพระนาม) มหิตลสงขลา

ดูเหมือนไม่จำเป็นจะต้องกล่าวว่าโรงเรียนมีความยินดีปาน
ใดที่จะได้รับทุนนี้ และได้เลือกคัตผู้เรียนจบหลักสูตรปี
พ.ศ. ๒๔๗๑ สองคนให้ได้รับทุนนี้ เวลานี้ทั้งสองคนกำลังทำ
งานอย่างขยันขันแข็ง คนหนึ่งอยู่ในแผนกพยาธิวิทยา อีก
คนหนึ่งอยู่ในแผนกอายุศศาสตร์ คนหนึ่งได้ตรวจค้นเชื้อแบค
ทีเรียในไส้ของเด็กผู้เจ็บหนักคนหนึ่ง นอกจากเชื้อชนิดอื่น
ได้ค้นพบเชื้อชนิดหนึ่งซึ่งไม่ค่อยจะได้ค้นพบกัน (เป็นการตรวจ
ค้นชนิดเดียวกับที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ พระองค์ทรงทำอยู่ในปีสุด
ท้ายของการเรียนของพระองค์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด) และได้
จัดการรักษาเด็กนั้นตามที่ตรวจพบนี้ การที่ค้นพบนั้นไม่ต้อง
สงสัยเลยว่าจะไม่ได้ช่วยชีวิตเด็กนั้นไว้ ต่อมาไม่นานจากเมื่อ
หายแล้วเท่าใดนัก ถึงวันเกิดของเด็ก บิดาของเด็กได้ ส่งเช็ค
เป็นเงินห้าร้อยบาทมาให้แก่โรงพยาบาลเป็นการสนองบุญคุณ

วรรคต้นของลายพระหัตถ์ที่ได้คัดมาลงไว้ข้างบนนั้นแสดงว่าทรงพระดำริเห็นเป็นการสำคัญว่า เมื่อแพทย์ได้เรียนจบหลักสูตรแล้วจะยังต้องถือว่าตนคงเป็นนักเรียนอยู่เสมอ

เมื่อได้เสด็จกลับจากต่างประเทศได้รับสั่งโดยท่านองคัลยคลังกันแสดงถึงพระดำรินข้อเดียวกันนี้ ได้รับสั่งว่านักเรียนที่ไปศึกษาในเมืองต่างประเทศที่หนาว และได้ศึกษาว่าด้วยโรคของเมืองนั้น ครั้นกลับมากองสยามอันเป็นประเทศร้อน จำเป็นจะต้องศึกษาต่อไป อย่างน้อยสักหนึ่งปีก่อนที่ที่จะคิดว่าตนรู้เคยชินกับโรคและพฤติกรรมที่นั่น ด้วยเหตุนี้แหละที่ทำให้ต้องพระประสงค์อย่างขึงที่จะมาทรงทำการเป็นแพทย์ประจำบ้านที่โรงพยาบาลศิริราช ก่อนเสด็จกลับมาเป็นเวลานาน ได้ทรงประทานลายพระหัตถ์ในเรื่องนี้มา แต่ต่อมาปรากฏว่ามีเรื่องที่จะต้องจัดในการนี้มากมาย และไม่สามารถจะจัดให้การนั้นสำเร็จไปได้ เป็นที่เสียดพระทัยของพระองค์ท่านและเสียดใจแก่เจ้าหน้าที่ในโรงพยาบาลมาก ถ้าพระองค์ได้เสด็จไปทรงทำงานด้วยแล้ว จะเป็นเครื่องระดมบำรุงน้ำใจเจ้าหน้าที่ในการแพทย์และการพยาบาลทั้งหมดเป็นอันมาก

ภายหลังมาทรงคิดเห็นว่า อาจจะทรงตกลงทำการท่านองคัลยกันนั้นที่โรงพยาบาลแมกคอมมิคที่เชียงใหม่ได้ เจ้าหน้าที่

ที่ของโรงพยาบาลนั้นก็ต้องการให้เสด็จไปโดยด่วน ด้วยเหตุ
นี้เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลขอให้ทรงเสด็จไปปรากฏเป็นระยะ ๆ เรื่อง
ทวาทสงเคราะห์อันเกี่ยวกับหลักสูตรสาธารณสุข พระองค์จึง
ไม่ทรงยอมรับเพราะว่าจะต้องเสด็จออกไปจากกรุงเทพ ฯ

ก่อนที่เสด็จขึ้นไปเมืองเหนือ ได้รับสั่งหลายครั้งถึงการ
ร่วมมือกับรอกกีเฟลเดอร์มุลนิธิในเรื่องที่จะต่ออายุสัญญา เมื่อ
สัญญา กับกำหนดสัญญา อาจารย์ ชาว ต่าง ประเทศ สิ้นอายุแล้ว
ทรงร้อนพระทัยในการที่จะได้ต่ออายุสัญญานี้มาก ทรงเห็นว่าใน
ระวางที่ยังมีการร่วมมือกันอยู่นี้ ทำให้นักเรียนที่เรียนสำเร็จ
ต่อมาในปีหลัง ๆ นั้น เป็นที่เชื่อใจของประชาชนชาวสยาม
และทั้งทำให้โรงเรียนกงค้ำรางฐานะอันสูงน้นอยู่ ฐานะอันสูง
นี้พระองค์ท่านได้ทรงช่วยเหลือสนับสนุนตลอดมาตั้งแต่แรก

ในเวลานั้น กรมสาธารณสุขกำลังคิดกิจการที่จะขยาย
โรงพยาบาลวชิร อธิบดีกรมสาธารณสุขได้กราบทูลขอพระ
ดำริ พระองค์ท่านก็ได้ประทานพระดำริรายการใหม่ให้

พระองค์ท่านยังทรงสนพระทัยในเรื่องจะสร้างที่ อยู่ให้นัก
เรียนแพทย์ และเมื่อก่อนที่จะเสด็จไปในเดือนเมษายนได้
รับสั่งจะประทานที่ดินด้านแม่น้ำหน้าโรงพยาบาลศิริราชให้เพื่อ
สร้างที่อยู่นั้น เป็นพระประสงค์อย่างยิ่งที่จะได้ที่ดินที่ติดต่อ

กับที่ของพระองค์ท่านมาเพิ่มเข้าเพื่อสร้างที่อยู่ และจะ
 ประทานเงินซื้อเพื่อเป็นการช่วยรัฐบาล เรื่องได้ดำเนินไป
 และเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ความมาปรากฏว่าที่ดินที่ทรงรับจะ
 ประทานนั้น ความจริงเป็นของสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้า
 วไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร เมื่อความ
 ได้ทรงทราบถึงสมเด็จพระราชปิตุจฉาฯ พระองค์นี้ ๆ ก็ประ
 ทานที่ดินนั้นให้แก่โรงเรียนในทันที ซึ่งเป็นพระกรุณาธิคุณ
 อย่างยิ่ง

เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พระองค์ท่านได้เสด็จไปเชียงใหม่เพื่อทรงทำงานที่โรงพยาบาลแมคคอมมิก เป็นการเริ่มต้น
 ตามพระปรารภณา ที่จะทรงศึกษาการแพทย์สำหรับเมืองร้อนตาม
 ที่ตรวจพบจากโรคของคนพื้นเมืองประเทศนี้เอง แต่ไม่ได้
 ทรงตั้งพระทัยที่จะทำการณ์นานนัก เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม
 ได้เสด็จกลับกรุงเทพฯ และเสด็จตรงไปที่โรงพยาบาลศิริราช
 ทรงนำตัวอย่างที่ได้ทรงเอามาด้วย เพื่อขอความแนะนำในการที่จะ
 ตัดผ้า ต่อมาสองสามวันพระองค์เองก็ทรงประชวร และ
 ต้องทรงรักษาพยาบาลอยู่ที่วัง แต่นั้นมาไม่ได้เสด็จออกจาก
 วังอีกเลย

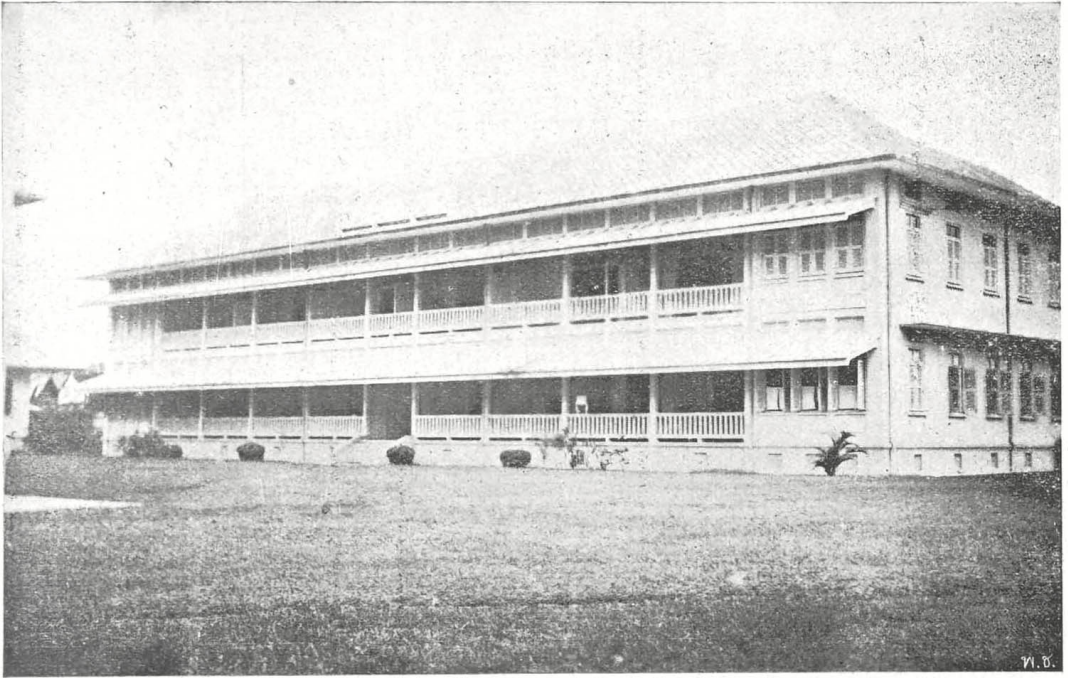
ในระวางที่ทรงประชวรอยู่สี่เดือนนั้น พระอาการดีขึ้น แล้วก็ทุกลงกลับไปกลับมา ซึ่งทำให้พระประยูรญาติ แพทย์ และมิตรของพระองค์ท่านมีความหวังไปตามลำดับพระอาการในบางขณะก็ทรงรู้สึกมีหวัง แต่บางวันก็ทรงหมดหวัง ทั้งพระองค์เองและแพทย์ของพระองค์ ทรงรู้และรู้ว่าพระโลหิตจืดจาง ตงเสมอๆ และเมื่อพระโรคที่กำลังทรงประชวรอยู่นั้นยังนาน เข้าก็ยิ่งทำให้พระกำลังอ่อนลง และการที่จะเชี่ยวชาญรักษาให้หายก็ย่อมเป็นการยากขึ้น

ตลอดเวลาที่ประชวรนี้ ได้ทรงรับสั่งถึงเรื่องการแพทย์ เป็นเวลานานๆ หลายชั่วโมง รับสั่งถึงเรื่องเก่าในระวางที่ทรงเป็นนักเขียนอยู่ ถึงการทนายหน้า และถึงการทำทรงทำเมื่อหายประชวรแล้ว ในขณะที่ข้าพเจ้าได้เฝ้าอยู่นั้นก็ทรงรับสั่งถึงแต่เรื่องโรงพยาบาลและเรื่องโรงเรียน เหมือนกับในเวลาที่ไม่ทรงประชวร เวลานั้นกำลังทรงจัดที่จะส่งนางพยาบาลผู้ที่ได้รับทุนเล่าเรียนผู้หนึ่งไปสหปาลีรัฐอเมริกาเพื่อเรียนวิชาเพิ่มเติม แต่โดยเหตุที่ทรงประชวร ได้ทรงมอบให้ข้าพเจ้าจัดการนั้นต่อไป

ข้าพเจ้าได้เฝ้าเยี่ยมพระอาการ เป็นครั้งสุดท้าย เมื่อเดือนสิงหาคม และได้กราบทูลว่ามีช่องโอกาสอันดีว่ามูลนิธินั้น

อาจจะรับร่วมมือในเรื่องการก่อสร้างตึกอีก ก็จะเป็นการก่อสร้างต่อเติมตึกพยาบาลและที่อยู่ของนางพยาบาลใหม่ ข้าพเจ้าทำให้เป็นที่พอพระทัยมาก ได้ทรงรับสั่งในทันทีว่าจะทรงเพิ่มเงินให้อีก เพื่อจะได้สร้างที่อยู่สำหรับนางพยาบาลให้ดีขึ้น แต่เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลว่านายช่างรับรองว่าจำนวนเงินที่กะไว้ นั้นพอแล้ว พระองค์ก็รับสั่งว่า “ ถ้าเช่นนั้นฉันจะให้ที่ดิน” และต่อมาก็ได้ประทานให้เป็นสิทธิแก่โรงพยาบาล

การสนทนาครั้งสุดท้ายนี้ ก็ด้วยเรื่องสำคัญอันเดียวกัน คือเรื่องที่ได้เคยสนทนากับพระองค์ท่านมาในคราวเก่าปีที่ข้าพเจ้าได้ทำงานร่วมกับพระองค์ท่าน สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้ไม่ได้รับสั่งถึงเรื่องอื่น นอกจากเรื่องการศึกษา การศึกษาวิชาแพทย์ การศึกษาวิชาพยาบาล การสาธารณสุข การทหารกองเกราะที่ สิ่งเหล่านี้ได้ทรงศึกษามา ได้ทรงทำและบำรุงมา ได้ทรงเอาพระทัยใส่สอดส่องตลอดเวลา เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านี้จึงติดอยู่กับพระองค์ท่าน จนกระทั่งถึงเวลาที่เสด็จทั้งพวกเราไปเสีย และเสด็จขึ้นสู่ปรโลก เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒

ตึกมหิตลวราวุฒสรณ์
สำหรับไข้พิเศษ

พระประยูรญาติและบริพารรวมทุนสร้างถวาย
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเมตตา
เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

วาระที่ ๒

บทขอทาน

ได้บรรยายมาโดยละเอียดในเรื่องที่ สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ทรงทำการเกี่ยวข้องด้วยการแพทย์มาเป็นหลายประการ มีการเกี่ยวข้องด้วยการศึกษาวิชาแพทย์ การศึกษาวิชาพยาบาล การสาธารณสุข และการสืบค้นคว้าในทางแพทย์เป็นอาทิ ในเรื่องเหล่านี้พระองค์ท่านได้ทรงช่วยเหลือกรุงสยามอย่างมหาศาล การนี้มีค่ามาก ด้วยเหตุว่า มาเหมาะแก่เวลาโดยที่ในเวลาอันนั้นเป็นเวลาหัวต่อของโรงเรียนแพทย์ เปลี่ยนฐานะจากโรงเรียนที่ขาดแคลนสถานที่ เครื่องมือ และครูที่ได้รับการฝึกฝนมา ขึ้นเป็นโรงเรียนที่มีความสมบูรณ์ในการสามอย่างนี้ และยิ่งกว่านั้นเป็นเวลาหัวต่อขั้นแรกที่ยังไม่สำเร็จ ในปีแรกๆ ย่อมเป็นปีที่ยากลำบากที่สุด เมื่อการนั้นสำเร็จ ผู้ที่เริ่มแรกในการนั้น ย่อมเป็นผู้ที่ควรได้รับความสรรเสริญ อย่างใหญ่หลวง เพราะเหตุว่า แม้จะสำเร็จผลสูงเพียงใดก็ดี จำเป็นจะต้องมีพินราคมาก่อน

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้ ได้ประทานที่ดินและตึก
 กับทรงช่วยในการฝึกฝนบุคคลให้เป็นครูด้วย ในส่วนที่ทรง
 บริจาคทรัพย์นั้น มีการประทานเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท แก่
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเป็นทุนส่งกุลบุตรไปศึกษาวิทยา
 การต่างประเทศ ในวิชาการแพทย์และวิทยาศาสตร์ขั้นต้นของ
 การแพทย์ เงิน ๑๘๐,๐๐๐ บาท สำหรับสร้างตึกโรงเรียนแพทย์
 และโรงพยาบาล เงิน ๗๕,๐๐๐ บาท สำหรับที่อยู่ของนาง
 พยาบาล เงิน ๒๕,๐๐๐ บาทเป็นเงินเดือนของนางพยาบาล
 ชาวต่างประเทศ เงิน ๓,๘๔๐ บาท สำหรับตั้งต้นในการสืบค้น
 คว้าทางแพทย์ให้แก่ผู้ที่เรียนจบหลักสูตรแพทย์ เงิน ๑๖,๐๐๐ บาท
 สำหรับให้มีแพทย์ที่โรงพยาบาลแมคคอมมิก เชียงใหม่ หนึ่งคน
 นอกจากทรงบริจาคทรัพย์ สำหรับการเกี่ยวแก่สาธารณะชนทั่ว
 ไปเหล่านี้แล้ว ยังได้ประทานทุนเล่าเรียนส่วนพระองค์เพื่อ
 ให้กุลบุตรชายหญิงไปศึกษาวิชาแพทย์ วิชาพยาบาล และ
 วิทยาศาสตร์ขั้นต้นของการแพทย์ ซึ่งจะคง เป็นเงินหลายแสน
 บาท เมื่อคำนวณแต่โดยคำ ๆ ก็คงตั้งเจ็ดแปดแสนบาทที่
 ได้ประทานโดยตรงหรือโดยทางอ้อม เพื่อประโยชน์ที่จะบำรุง
 การแพทย์ในกรุงสยามให้รุ่งเรืองขึ้น

เมื่อพระองค์ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว จุฬาลงกรณมหา
 วิทยาลัยยังได้รับพระมฤตคส่วนพินัยกรรม แสดงพระประ
 สงค์ไว้ว่า แม้พระองค์ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ให้ผู้ที่รับมฤตค
 บำเพ็ญกุศลถวายแด่พระองค์ท่าน โดยบริจาคเงิน ๕๐๐,๐๐๐ บาท
 ให้แก่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และให้จัดการจ่ายเงินจำนวน
 นี้ให้ครบถ้วนภายในเวลา ๒๕ ปี เพื่อให้จุฬาลงกรณมหา
 วิทยาลัย ตั้งไว้เป็นทุนหาผลประโยชน์บำรุง การศึกษาพยาบาล
 การศึกษาแพทย์ และการศึกษาสุขาภิบาล

พระกรุณาธิคุณส่วนพระองค์อันครอบงำการนั้น ยากที่จะ
 จดเป็นรายการย่อได้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิชาแพทย์และ
 พยาบาล สถานที่ การสนับสนุนหลักทางการ การยื่นยันคำจูน
 ให้ถึงขั้นอันดีสมควร การสนับสนุนโดยน้ำพระทัยในส่วน
 อื่น ๆ อีกมากหลาย การที่ทรงเลือกศึกษาวิชาแพทย์โดยพระ
 องค์เอง การที่ทรงช่วยเหลือให้ได้รับการร่วมมือของ รอคกิ
 เฟลเลอร์มุลนิช สิ่งเหล่านี้จะนำมารวมย่อกล่าวเป็นการกำหนด
 ราคาไม่ได้ ทั้งพระดำริแนะนำและความช่วยเหลือของพระองค์
 ต่อกรมสาธารณสุขในเรื่องงานประจำและการจัดการ รวมทั้ง
 เรื่องที่คิดจะสร้าง โรงเรียนสาธารณสุข ก็จะถูกกำหนดราคาไม่ได้
 เช่นเดียวกัน ในระหว่างสิบปีสุดท้ายของพระองค์ท่าน เป็นที่

เห็นได้แน่ชัดว่า ทรงเป็นผู้ช่วยบำรุงอุดหนุนการแพทย์ในกรุงสยามให้เจริญมากกว่าคนอื่น ๆ การที่มาสิ้นพระชนม์ไปเสียเช่นนี้ สำหรับโรงเรียนแพทย์ เจ้าหน้าที่ในการแพทย์และพยาบาลของโรงพยาบาลศิริราชแล้ว เป็นที่โทรมณ์อย่างลึกซึ้งทุกคนในโรงพยาบาลศิริราชรู้สึกโทรมณ์สทังในการส่วนตัว การวิทยาศาสตร์และการงานโรงเรียนแพทย์ด้วย ทุกคนเสียใจอาลัยในการที่มาสิ้นพระชนม์ไปอย่างลึกซึ้ง เพราะว่าพระองค์ท่านทรงเป็นผู้ที่สนับสนุนค่าจุนอย่างประเสริฐ แก่โรงพยาบาลและความเจริญแห่งการแพทย์ และการพยาบาลอย่างกว้างใหญ่ไพศาล พระองค์ทรงยกย่องบุคคลผู้มีความเป็นไปในส่วนตัว และความประพฤติในวิชาชีพที่ดีและงามอย่างสูงสุด ทรงเห็นว่า การแพทย์และการพยาบาลนั้น เป็นการเตรียมตนอย่างพร้อมมูลให้บุรุษและสตรีมีธรรม เพื่อจะดำเนินชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ความสนับสนุนช่วยเหลือของบุคคลเช่นนี้โดยไม่ต้องคิดถึงทรัพย์สินที่ทรงบริจาค ก็ยังมีค่าอันล้ำเหลือแก่โรงพยาบาล เพราะฉะนั้นคณะเราจึงเป็นผู้ที่ได้รับความโทรมณ์อันจะกลับปล้นหายได้ยาก

ราคาอันแท้จริงของผลแห่งพระกรณียกิจที่ได้ทรงปฏิบัติไปแล้วนั้น ยั่งยืนปีเข้าก็ยิ่งจะเห็นได้ชัดขึ้น ผู้ที่จะบันทึกเหตุ

การต่อไป โดยรวบรวมพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นในภายหลังเข้า
 ด้วยแล้ว จะได้เห็นผลของสิ่งเหล่านี้ดีซัดกว่าที่เราเห็นใน
 เวลานี้ แม้แต่ในเวลานี้เราก็ยังอาจกล่าวได้ว่า โดยที่ทรง
 เอาพระธุระในการแพทย์นั้น พสกปประชาชนชาวสยามเป็นหนี
 บุญคุณต่อพระองค์ไปชั่วกาล ไม่สามารถจะทำอนุสาวรีย์
 อันใดให้ใหญ่โดยมโหฬารพอเป็นปฏิการสนองพระคุณได้ แต่
 ไม่มีอะไรจะเป็นที่พอพระทัย ถ้าทรงสามารถทราบได้โดย
 พระญาณวิถียิ่งไปกว่าที่จะทรงทราบ ว่าเราได้ดำเนินการใน
 เรื่องที่ได้ทรงพระเมตตากรุณาธิคุณเริ่มต้นในวันนั้นต่อไป สมเด็จ
 เจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้ ทรงเลือกเอาทางที่จะบำรุงการแพทย์ให้
 เจริญ และจำกัดลดจำนวนความไข้เจ็บในพสกปประชาชนชาว
 สยามให้น้อยลงเป็นพระกรณียกิจ แต่ก็มาด่วนสิ้นพระชนม์
 ไปเสียในเมื่อการนั้นเพิ่งได้ตั้งต้นไว้โดยดงาม เพื่อบันทึก
 หมายแสดงความสวามิภักดิ์ต่อพระวิริยะ และเพื่อบันทึก
 จัดทำให้ต้องตมพระปรารณาอันสูงสุด การนี้จะต้องดำเนินต่อ
 ไป จะต้องไม่ให้งานที่ทรงช่วยเหลือเริ่มต้นในวันนั้นเสื่อมถอย
 ล้มลงไปได้เลย

ได้มีผู้ทำเครื่องหมายถวาย เป็นการตอบแทนในทำนองที่กล่าวนี้ เพื่อเป็นที่ระลึกแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้สองรายมาแล้วคือ รอคกีเฟลเลอร์มุลินี ได้ตกลงขายกำหนดเวลาร่วมมือในเรื่องให้มืออาจารย์ชาวต่างประเทศมาช่วยหกคนนั้นต่อไปอีกปีหนึ่ง ซึ่งตามกำหนดเดิมนั้น พวกอาจารย์จะหมดสัญญากลับออกไปในปลายปีนี้ และอีกรายหนึ่งก็คือ เวลาที่เจ้าหน้าที่ในมหาวิทยาลัยฮาวาร์ดได้แสดงความจำนงแล้วว่า จะช่วยดำเนินกิจการแพทย์บางส่วนที่ได้ทรงเริ่มต้นไว้แล้วนั้น พระขุระของพระองค์ท่านเป็นอันสำเร็จ แต่พระเกียรติคุณความดีที่ทรงทำไว้นั้นยังดำรงอยู่ไม่จืดจาง และกำลังผลิดอกออกผลอยู่ แม้แต่พระองค์ท่านจะได้เสด็จไปอื่นเสียแล้วก็ดี

สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้มาคำนวณสิ้นพระชนม์เสียในเวลาพระชนม์มายังอยู่ในเขตต์มัชฌิมวัย แต่พระองค์ก็ได้ทรงใช้เวลาเท่าที่ทรงมีอยู่นั้นเพื่อชวนชายแสวงหาความรู้ส่วนพระองค์และทรงประกอบกิจเพื่อประโยชน์แก่กุลแก่คนอื่นๆ เป็นอเนกประการการเหล่านี้เป็นเหตุให้บังเกิดคุณความดีอย่างใหญ่หลวง และผลของการนั้นจะดำรงอยู่ต่อไปไม่มีเวลาจะจืดจาง สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่าพระชนม์ชีพได้ดำรงอยู่เป็นผลดีกว่าธรรมดา

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ได้เสด็จเปิดตึก “มหิตลวราณุสรณ์” ซึ่งพระประยูรญาติและราชบริพาร ร่วมทุนสร้างถวาย เป็นอนุสาวรีย์ แก่พระองค์ท่าน ตึกนี้เป็นกานัลพิเศษแก่โรงพยาบาลศิริราช เพื่อใช้รักษาพยาบาลคนไข้พิเศษ โรงพยาบาลศิริราชรับตึกอันงามนี้ไว้ด้วยความรู้สึกพระกรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง ขอผลคุณที่จะบังเกิดในตึกนี้ จึงเป็นผลสัมฤทธิ์ตั้งเกียรติคุณแก่ผู้ที่ตึกนี้เป็น “อนุสาวรีย์”, ชั่วกาลนาน ถึงแม้งานของผู้นี้จะสิ้นสุดลงแล้วก็ดี แต่คุณความดียังคงดำรงอยู่ชั่วอวสาน

เราได้รับมฤตกคือผลสำเร็จที่พระองค์ท่านได้ทรงประกอบไว้ และเราได้รับความทรงจำอันประเสริฐในบุคลลซึ่งทรงลักษณะอันเป็นที่คู่ต็มชุ่มใจแก่ทุกๆ คน ที่ได้ทำการติดต่อกับพระองค์ท่าน การที่พระองค์ทรงอุบัติมาในโลกนี้นั้น ทำให้โลกนี้ดีขึ้นเป็นแน่แท้

พระมหาบุรุษของเรานี้ได้ทรงอุบัติมา และเสด็จละโลกไปแล้ว ของงเสวยพระเกษมสุขสำราญ เทอญ.

นายเจน รมิตคดี ผู้พิมพ์ โฆษณา พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ เจตนาผล
โกตค้าดาเฉลิมกรุง พระนคร ๓๘/๗/๗๘

